

De toestand der werklieden in de bouwbedrijven te Amsterdam

<https://hdl.handle.net/1874/234965>

DE TOESTAND DER WERKLIEDEN IN DE
BOUWBEDRIJVEN TE AMSTERDAM.

RAPPORT

Uitgebracht door de Commissie van Onderzoek,
benoemd door den Gemeenteraad in zijne Vergadering
van 30 Juni 1897,

Bestaande uit de Heeren:

L. SERRURIER, *Voorzitter*

MR. PH. FALKENBURG, *Secretaris*

C. V. GERRITSEN,

DR. C. W. JANSSEN, } *Leden.*

W. VAN DER VLIET. }

1898.

Verkrijgbaar bij het Bureau voor Statistiek, Raadhuis, Amsterdam.

PRIJS f 0.35.

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT

2963 588 9

DE TOESTAND DER WERKLIEDEN IN DE
BOUWBEDRIJVEN TE AMSTERDAM.

RAPPORT

Uitgebracht door de Commissie van Onderzoek,
benoemd door den Gemeenteraad in zijne Vergadering
van 30 Juni 1897,

Bestaande uit de Heeren:

L SERRURIER, *Voorzitter*

MR. PH. FALKENBURG, *Secretaris*

C. V. GERRITSEN,

DR. C. W. JANSSEN, } *Leden.*

W. VAN DER VLIET. }

1898.

Verkrijgbaar bij het Bureau voor Statistiek, Raadhuis, Amsterdam.

I N H O U D.

	Bladz.
INLEIDING	5
RAPPORT	13
BIJLAGE A. Overzicht van de resultaten der telling van de werklooze timmerlieden, gehouden op 11 November 1897 .	35
BIJLAGE B. De stand der werkloosheid onder de timmerlieden in de maanden Januari—Mei	38
BIJLAGE C. De stand der werkloosheid onder de timmerlieden bij de contrôle, gehouden in de eerste week van Juni . .	39
BIJLAGE D. De duur der werkloosheid der timmerlieden — leden van vakvereenigingen gedurende de eerste 25 weken van 1898	40
BIJLAGE E. De stadsuitbreiding	41
BIJLAGE F. Het bouweredict.	53
BIJLAGE G. Schrijven van de Maatschappij ter bevordering der bouwkunst	60

Inleiding.

Bij raadsbesluit van 30 December 1896 werd eene Commissie ingesteld tot het uitbrengen van advies omtrent maatregelen ter beperking van de gedwongen werkloosheid en tot leniging van den nood, die van die werkloosheid het gevolg is.

Deze Commissie heeft blijkens haar eindrapport, dd. 21 Mei 1897 (opgenomen in het *Gemeentebblad* 1897, 1° afdeeling N°. 471) aan het eerste deel der haar gegeven opdracht niet kunnen voldoen door onvoldoende kennis van de lokale arbeidstoestanden.

Ten einde die kennis aan te vullen, had de sub-commissie uit bovengenoemde Commissie, welke met de beantwoording der vraag omtrent de tegen de werkloosheid te nemen maatregelen belast was, zich bereid verklaard zich als enquête-commissie te constitueren, zoo het Gemeentebestuur haar daartoe den noodigen geldelijken bijstand en daarmede ook zijn zedelijken steun wilde verleen.

Het dagelijksch bestuur der Gemeente was van de wenschelijkheid van een dergelijk onderzoek overtuigd, maar meende dat dit beter rechtstreeks door het Gemeentebestuur kon worden ter hand genomen dan dat daarmede eene daarbuiten staande Commissie zou worden belast.

Aan deze overweging had de voordracht van Burgemeester en Wethouders dd. 24 Juni 1897 (*Gemeentebblad* 1° afdeeling N°. 524) haar ontstaan te danken, welke voordracht de strekking had hen uit te noodigen om in overleg met de Commissie van Bijstand voor de statistiek, een onderzoek te doen instellen naar de arbeidstoestanden in deze gemeente, en voor de kosten van dit onderzoek een crediet te verleen van f 5000.—.

Deze voordracht kon echter in den Gemeenteraad geene meerderheid verwerven en besloten werd in de zitting van 30 Juni 1897 aan de oude sub-commissie (bestaande uit de heeren L. SERRURIER, C. V. GERRITSEN, C. W. JANSSEN, PH. FALKENBURG en W. v. D. VLIET), die zich bereid had verklaard met een gemeente-subsidie het gewenschte onderzoek te aanvaarden, daartoe de opdracht te verstrekken en haar tot dekking der te maken kosten een subsidie te geven van f 5000.—.

De genoenden namen de tot hen gerichte uitnoodiging aan, constituerden zich als Commissie van onderzoek en benoemden uit hun midden den heer SERRURIER tot voorzitter, den heer FALKENBURG tot secretaris-penningmeester. De heer P. C. M. Bos, doctorandus in de staatswetenschappen, werd door hen aangewezen om hen bij hunne werkzaamheden behulpzaam te zijn.

De eerste vergaderingen waren gewijd aan eene bespreking van de wijze, waarop de commissie zou trachten aan hare opdracht te voldoen. Om zich

een oordeel over het haar ter onderzoek opgedragen onderwerp te vormen, besloot zij zoowel de statistiek als de methode der mondelinge enquête te baat te nemen.

Een statistisch onderzoek kon worden ingesteld naar het aantal werklieden in het een of ander vak, volgens de beroepstellingen in 1889, 1859 en 1849 aanwezig, naar de stadsuitbreiding, de toeneming der bevolking, vestiging en vertrek. En daarnaast zou een mondeling onderzoek moeten plaats hebben om door personen, tot bepaalde vakken behoorend, ingelicht te worden omtrent de wijze, waarop het vak uitgeoefend wordt en vroeger uitgeoefend werd, waarin die veranderingen bestaan, en waardoor zij zijn ingetreden. In 't algemeen zou daar, waar aan eene geregelde arbeidsstatistiek niet kon worden gedacht, eene enquête uitnemende diensten bewijzen.

Om echter binnen niet te langen tijd tot eenig resultaat te komen, werd beperking bij het onderzoek van het ruime gebied der arbeidstoestanden noodig geacht.

Waar alzoo de methode van onderzoek aangewezen was, bleef nog te beslissen over, welk vak of welke groep van vakken het eerst zou worden ter hand genomen. Die beslissing viel niet moeilijk. De bouwbedrijven toch hadden in den laatsten tijd het meest van werkloosheid te lijden gehad en het was de treurige toestand in deze vakken, die aanleiding gegeven had tot benoeming eener Commissie van onderzoek. Bovendien behooren de bouwvakken tot die bedrijven, waarin het grootste aantal personen werkzaam is.

Een oogenblik rees bij de Commissie het denkbeeld om een register samen te stellen van alle werklieden in de bouwvakken en dan naar hunne persoonlijke omstandigheden een of meerdere malen onderzoek te laten doen. De moeilijkheid echter om de daarvoor noodige, vertrouwbare gegevens te verkrijgen en de groote kosten, in elk geval aan de uitvoering van dit denkbeeld verbonden, deden de Commissie daarvan afzien.

Toch werd het wenschelijk geoordeeld den omvang van de toen (in den aanvang van den winter 1897) bestaande werkloosheid te leeren kennen. Als middel daartoe koos onze Commissie de directe telling bij aanmelding na oproeping.

Slechts aarzelend koos zij dien weg, meer nog omdat zij eene poging in die richting wilde wagen, dan omdat zij meende eenigszins betrouwbare resultaten daarmede te bereiken. Het was haar toch bekend dat overal elders, waar men door directe telling eene statistiek der werkloosheid had trachten op te maken, in Dresden, Berlijn, Hamburg, Leipzig, Keulen, Neurenberg, Stuttgart, Elberfeld, Barmen, Halle en Brunswijk ¹⁾, de uitkomsten weinig betrouwbaar zijn geweest. De oorzaak van het mislukken van dergelijke pogingen ligt voor de hand. Van de werkloozen, aan wie men niets anders beloven kan, dan dat hunne opgaven dienen zullen om materiaal te leveren voor het overzicht van eenen algemeenen toestand, kan een getrouwe opkomst niet worden verwacht. Directe voordeelen was onze Commissie niet in staat aan de aanmelding te verbinden. Deze waren het geweest, welke voor de

¹⁾ Dr. JOHN SCHIKOWSKI, zur Methode der Arbeitslosenstatistik 1895.

Dr. KARL THIESS, Statistik der Arbeitslosigkeit, Deutsche Worte 1893.

statistiek der werkloosheid ¹⁾ in 1895 uitgegeven door het gemeentelijk Bureau van statistiek vrij betrouwbaar materiaal hadden geleverd.

Niettegenstaande dus de verwachtingen niet hoog gespannen waren, meende men toch tot telling te moeten overgaan. Ten einde later gemakkelijker op de verkregen resultaten contrôle te kunnen uitoefenen en teneinde het onderzoek te bepalen tot een zoo juist mogelijk te definiëren gebied, werd besloten, zich te beperken tot dat bouwvak, waarin de werklieden nog het best zijn georganiseerd, het timmervak.

In de eerste plaats werd door ons aanraking en samenwerking met de verschillende alhier bestaande timmerlieden-vereenigingen gezocht. Aan de besturen der vereenigingen *Concordia inter nos*, *Door eendracht verbetering*, *Eenheid onder ons*, *St. Joseph*, afdeling van den Roomsch-Katholieken Volksbond en de afdeling „Timmerlieden” van het algemeen Nederlandsch werkliedenverbond „*Patrimonium*”, werd de uitnodiging gericht een of meer leden aan te wijzen tot het bijwonen van eene vergadering der Commissie, waar de uitvoering der plannen zou worden besproken. Aan dit verzoek werd door alle vereenigingen voldaan, en onze Commissie kan met waardeering constateeren, dat de bespreking met de gedelegeerden der vereenigingen geleid heeft tot eenige wijzigingen in het voorloopig vastgestelde plan, die de uitvoering daarvan zeer ten goede kwamen.

Naar aanleiding van die besprekingen werd het volgende plan vastgesteld. De telling zou plaats hebben op 11 November in drie op voldoende afstand van elkaar verwijderde lokalen, namelijk in d'Geelvinek, Ons Huis en het wachtklokaal aan het 's Gravenhekje, tusschen half tien des morgens en vier uur in den namiddag. Eene officieele kennisgeving zou vanwege de Commissie aangeplakt en in de couranten geplaatst worden, terwijl de vakvereenigingen voor de noodige publiciteit op de straat en in de werkplaats zouden zorg dragen.

In de lokalen van opneming zouden onze commissieleden bijgestaan worden door eenige gedelegeerden der vakvereenigingen en eenige studenten in de rechtswetenschap, die zich daartoe bereid hadden verklaard.

De telling zou geschieden door invulling van telkaarten. Elke kaart groot 74 bij 52 cM., bevatte elf vragen, waarvan er zeven in de tellingbureaux naar de inlichtingen van den werklooze zouden worden ingevuld, terwijl de vier overige vragen uit het Bevolkingregister zouden worden beantwoord. De aan den werklooze te stellen vragen betroffen zijn naam, voornamen, woonplaats, zijn laatsten patroon en het werk waaraan hij het laatst had gearheid, de oorzaak van zijn ontslag, den duur zijner werkloosheid en ten slotte de vraag of de werklooze uitsluitend het timmervak beoefende of ook nog in een ander bedrijf of beroep werkzaam was.

De door het Bevolkingregister te beantwoorden vragen betroffen:

1° den geboortedatum;

¹⁾ Statistiek der werkloozen, die zich in den winter 1894/1895 bij de Commissie voor werkverschaffing te Amsterdam hebben aangemeld. Statistische mededeelingen uitgegeven door het Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam No. 1.

- 2° den burgerlijken staat;
- 3° het aantal inwonende kinderen;
- 4° den datum van vestiging te Amsterdam.

Geheel overeenkomstig de opgemaakte plannen had de telling op den 11^{den} November plaats.

In het geheel meldden zich aan bij het bureau:

1° in de Geelvinek	166	werkloozen
2° in Ons Huis	108	"
3° in het Wachtlokaal	79	"

Wij kunnen hier niet nalaten een woord van dank te brengen aan de gedelegeerden der vakvereeningen en de studenten in de rechtswetenschap, door wier gewaardeerde medewerking wij in staat werden gesteld de telling te houden en aan de ambtenaren van het Bevolkingsregister, die er veel door hunne contrôle toe bijdroegen, dat de verzamelde gegevens zooveel mogelijk met de werkelijkheid overeenkwamen.

De uitkomsten der toen gehouden telling zijn in bijlage A opgenomen. Na het honden dezer telling, die slechts als proef was ondernomen, heeft de Commissie zich afgevraagd of het wenschelijk was ook voor andere bouwvakken zulk eene opname van den oogeblikkelijken toestand te organiseeren. Zij heeft toen die vraag noch in ontkennden noch in bevestigenden zin kunnen beantwoorden, en daarom eene afwachtende houding aangenomen. De beantwoording der vraag hing toch hiervan af of de plaats gehad hebbende telling als geslaagd was te beschouwen.

Nu hoorde zij in de eerste dagen herhaaldelijk verluiden, dat een kleiner of grooter aantal personen zich om verschillende redenen niet bij de bureaux had aangemeld. De vakvereeningen oordeelden het totaal getal van 353 te gering, maar aangezien ook zij geene betrouwbare gegevens hadden om tot staving harer meening te dienen, kon de Commissie alleen op die enkele uiting hare telling niet als mislukt beschouwen. Later toen zij langs een anderen zekerder weg nogmaals de werkloosheid onder de timmerlieden kon opnemen, werden gegevens verkregen, die de betrouwbaarheid harer eerste telling vrij waarschijnlijk maakten. Doch deze ervaring deed zij te laat op, om in den afgelopen winter nogmaals eene directe telling te ondernemen.

Aanleiding tot een hernieuwd onderzoek naar de werkloosheid bij de timmerlieden leverde een schrijven van 2 December 1897 van de besturen der timmerliedenvereeningen: „Door eendracht verbetering”, „Concordia inter nos” en „Eenheid onder ons.” Deze besturen wenschten de 2080 bij hen bekende timmerlieden te Amsterdam te bezoeken om hen ongeveer dezelfde vragen te stellen, als opgenomen waren op de telkaart, welke onze Commissie bij hare telling van 11 November had gebruikt. Daarenboven wilden zij ook den grondslag leggen voor eene blijvende statistiek der werkloosheid, door bij alle bezochte personen drie modelkaarten voorzien van postzegels, achter te laten.

De eerste kaart bevatte een formulier, dat de werkman had in te vullen op het oogenblik dat hij werkloos werd; de tweede kaart zou dienen tot het aangeven van het oogenblik, dat de werkloosheid had opgehouden en

bij welken patroon weer werk gevonden was; de derde kaart zou bestemd zijn kennis te geven van verhuizingen. In de gevallen, dat deze kaarten zouden gebruikt zijn, zouden de werklieden van nieuwe kaarten voorzien worden.

Aangezien deze geheele organisatie een voor de vereenigingen belangrijk bedrag eischte (de begrooting nam een bedrag van ongeveer f 200.— aan), verzochten de besturen hen financieel tegemoet te komen. Na eenig beraad besloot onze commissie aan die besturen mede te deelen, dat zij bereid was voor het voorgestelde doel een subsidie toe te staan onder de voorwaarden, dat de resultaten van het onderzoek ter beschikking zouden worden gesteld van het Bureau van Statistiek der Gemeente en dat met de beide overige timmerlieden-vereenigingen, de afdelingen van het werkliedenverbond „Patrimonium” en van den „Roomsche-Katholieken Volksbond” in overleg zou worden getreden om met de drie requestreerende vereenigingen samen te werken. Binnen enkele dagen werd bericht ontvangen dat de beide nog niet aangesloten vereenigingen tot medewerking bereid waren gevonden.

Met ijver werd door de gecombineerde besturen de arbeid aanvaard. Het register der timmerlieden werd met de leden der laatstbijkomen vereenigingen aangevuld en tevens vermeerderd met de namen van de niet georganiseerde timmerlieden, die zich bij die telling van 11 November hadden aangemeld en wier namen en adressen op dat register nog ontbraken. Ter invulling van de bij het persoonlijk bezoek te verkrijgen gegevens werden door ons de noodige telkaarten afgestaan, van hetzelfde model als bij de vorige telling door ons waren gebruikt.

Tevens stelde het Bureau van Statistiek een modeltelkaart samen, die dienen moest om geregeld elke week de werkloosheid der bezochte en bekende timmerlieden aan te teekenen. Deze kaart heeft een gemakkelijk te hanteeren formaat van 10 cM. hoog en $14\frac{1}{2}$ cM. breed. De bovenste ruimte van 4 cM. hoog is bestemd tot notoering van het registrénummer van den werklooze, zijn naam, woonplaats en burgerlijken staat en of hij lid van een der 5 vereenigingen is, of bij geen dier vereenigingen is aangesloten. De onderste ruimte van $6 \times 14\frac{1}{2}$ cM. is verdeeld in 52 vakken, elk voorzien van een nummer der week. De werkloosheid gedurende eene bepaalde week zou dan aangeeteekend worden door een streep in het voor die week bestemde vak.

Een tijdvak van meer dan 3 dagen zou voor een geheele week gerekend, eene periode van minder van 3 dagen zou verwaarloosd worden. Deze kaarten zouden het voordeel opleveren na verloop van een jaar met gemak den duur der werkloosheid en de perioden van werkzaamheid te kunnen nagaan.

In de eerste dagen van Januari van dit jaar was het persoonlijk bezoek afgevoerd en waren de noodige aantekeningen gedaan op de oorspronkelijke telkaarten der Commissie. Ook thans werd de verificatie dier gegevens aan het Bevolkingsregister verricht, in zooverre dit daaruit mogelijk was. Daarna werden de boven omschreven kleine blijvende legtelkaarten ingevuld en ter telling aan het Bureau van Statistiek afgestaan. Wekelijks heeft daar de

contrôle plaats van de kaarten der werkloozen, die werk hebben gevonden en van de kaarten der werklieden, die in die week werkloos zijn geworden. De resultaten dezer wekelijksche opname der werklooze timmerlieden zijn in bijlage B opgenomen.

Reeds van den aanvang af vreesden wij, dat de resultaten van het doorloopende onderzoek naar de werkloosheid van de niet georganiseerde timmerlieden niet evenredig zouden zijn aan de hooge uitgaven en niet geringe moeite, daarmede verbonden. Vooreerst toch moest elke werkman steeds worden voorzien van 3 modelbriefkaarten met postzegels; en daarenboven zou het ook noodig zijn om van tijd tot tijd over te gaan tot een hernieuwd persoonlijk bezoek aan de ingeschreven timmerlieden, teneinde na te gaan of zij steeds voldaan hadden aan hunne verplichting tot inzending dier briefkaarten. Want verflauwde hunne belangstelling, dan was het aangelegde register niet meer betrouwbaar en zou dus het doel gemist worden, dat men zich voorstelde. Op dien grond meenden wij, dat de besturen der vakverenigingen wel genoodzaakt zouden zijn de opname der werkloosheid op de bovenomschreven wijze na korter of langer tijd te beperken tot hunne eigen leden.

De contrôle, die tusschen 29 Mei en 5 Juni gehouden is, heeft de gegrondheid onzer vrees bevestigd. In die week namelijk hebben de gecommitteerden der werklieden-vereenigingen een persoonlijk bezoek afgelegd bij alle op het register ingeschreven timmerlieden, teneinde na te gaan of de omtrent hunnen toestand aanwezige gegevens overeenkwamen met de werkelijkheid. Terwijl nu volgens het kaarten-register 281 timmerlieden (waaronder 46 leden van vakverenigingen en 235 onvereenigden) werkloos moesten zijn, bleek bij onderzoek, dat het aantal werklooze leden van vakverenigingen 56 bedroeg, terwijl bovendien 13 tengevolge van ziekte buiten werk waren; en verder dat het aantal werklooze timmerlieden, die tot geen enkele vakvereniging behoorden, slechts 132 bedroeg en daarenboven 15 ziek waren. In het geheel waren dus 188 timmerlieden buiten werk (behalve de zieken), terwijl volgens het register dat aantal niet minder bedroeg dan 281. De volledige resultaten der contrôle zijn in de bijlagen C en D opgenomen.

Uit deze contrôle was dus duidelijk gebleken, dat de opgaven der onverenigde timmerlieden zooveel te wenschen overlieten, dat aan eene geregelde bijhouding dier statistiek langs den gevolgden weg geen waarde was te hechten, terwijl ook tevens de noodzakelijkheid was aangetoond de gegevens omtrent de werklooze leden van vakverenigingen aan periodieke contrôle te onderwerpen.

Al is echter het doel, zoo ruim als men zich dit aanvankelijk had gesteld, niet geheel bereikt, toch meent de Commissie dat hare medewerking niet vruchteloos is geweest, nu dit resultaat is verkregen, dat binnen den kring der vereenigingen voortaan nauwkeurig zal worden boekgehouden van de werkloosheid harer leden. De vereenigingen in de andere bouwvakken vinden wellicht daarin een spoorslag om het voorbeeld der timmerlieden te volgen.

Intusschen had de Commissie het houden van enquêtes ernstig ter hand genomen.

Deze waren voorafgegaan door het inwinnen van inlichtingen omtrent het bouwbedrijf in het algemeen. Naar aanleiding van het toen gehoorde waren vervolgens twee vragenlijsten samengesteld, een voor patroons en een voor werklieden, die tot handleiding bij de mondelinge verhooren zouden dienen. De vragen, in deze lijsten vervat, betroffen de vakopleiding, het loon, den arbeidsduur, het sweatingstelsel en den fabrieksarbeid, de veiligheidsmaatregelen op bouwwerken, enz. enz.

Teneinde te vernemen welke patroons en welke werklieden het meest geschikt en geneigd waren ons de mondelinge inlichtingen te verschaffen, welke wij wenschten te verkrijgen, hebben wij ons tot de verschillende vakverenigingen van patroons en van werklieden gewend. Zoo werd het verzoek om zoodanige personen te willen aanwijzen, gericht tot den Nederlandschen Aannemersbond, de aannemers-sociëteit „Amsterdam,” den „Roomsche Katholieken Gildenbond” en de Patroonsvereniging „Boaz,” aan de timmerliedenverenigingen „Door eendracht verbetering,” „Concordia inter nos,” „Eenheid onder ons,” „St. Joseph, afdeling van den R. K. Volksbond” en „Patrimonium,” vakafdeling timmerlieden, aan de metselaarsverenigingen „Door verbroedering verbetering” en „St. Marinus,” afdeling van den R. K. Volksbond, aan de opperliedenvereniging „Nieuw leven,” aan de „Stucadoorsvereniging,” aan de Schildersverenigingen „Vooruitgang zij ons doel,” „Centrale organisatie van schildersgezellen” en „St. Lucas,” aan de grondwerkersvereniging „St. Leonardus” en heilwerkersvereniging „Vooruitgang”. Bovendien werden buiten deze verenigingen om tot verschillende architecten en personen met het bouwerdied bekend, uitnodigingen gericht de Commissie voor te lichten.

Onze Commissie constateert met groote erkentelijkheid dat alle genoemde verenigingen (slechts met eene uitzondering) de gevraagde medewerking hebben verleend en dat alle getuigen met de grootste bereidwilligheid aan de tot hen gerichte oproeping hebben voldaan.

De verhooren werden in hoofdzaak door onzen voorzitter geleid, overeenkomstig de vastgestelde vragenlijst, terwijl de overige leden voortdurend gelegenheid hadden het gevoelen der getuigen te vernemen.

Hoewel onze Commissie niet voorzag dat uit de beantwoording der aan de getuigen te stellen vragen moeilijkheden zouden voortspruiten voor de werklieden, heeft zij toch aan het verlangen van enkele verenigingen voldaan, om eerst de patroons te hooren, voordat zij tot de werklieden overging.

De zittingen der enquête-commissie zijn na afloop der voorenquête's en vaststelling van de vragenlijst begonnen op 9 November 1897, terwijl de laatste op den 3^{den} Maart 1898 werd gehouden. In dien tusschentijd zijn 25 zittingen gehouden en werden 39 personen gehoord. De vergaderingen hadden steeds in den namiddag plaats en hebben te zamen ongeveer 50 uur geduurd.

Hetgeen in deze vergaderingen door ons is vernomen, gepaard aan hetgeen uit andere bronnen ons bekend was of werd, stelt ons in staat tot het volgende rapport omtrent den toestand der bouwbedrijven te Amsterdam.

R A P P O R T.

Tusschen de bevolkingsvermeerdering eener groote stad en den huizenbouw bestaat in den regel een dubbel verband. Vooreerst is het de uitbreiding der bevolking, die aanbouw van woningen noodig maakt; maar tevens is het die aanbouw, welke de toestrooming van nieuwe arbeidskrachten naar de groote stad ten gevolge heeft. Dit dubbele verschijnsel doet zich evenwel niet altijd voor. Oude steden, die achteruit gegaan zijn, kunnen nog langen tijd aan eene zich uitbreidende bevolking woonruimte bieden zonder stadsuitbreiding.

In dit laatste geval verkeerde Amsterdam langen tijd. In 1795 was de stad groot genoeg om 217024 bewoners te huisvesten. Toen nu in den Franschen tijd de bevolking daalde tot 200430 zielen, moet er een groot overcompleet van woningen hebben bestaan, dat eerst langzamerhand verminderde. Want eerst tegen de helft onzer eeuw bereikte de stad weer het zielental, dat zij ongeveer een eeuw geleden heeft gehad. De aanvulling van het geleden verlies was dus zeer langzaam geschied. En ook nog in de eerste twintig jaren na dit tijdstip is de bevolkingsvermeerdering zeer gering, zoodat van eene diepgevoelde behoefte aan nieuwe woningen geen sprake is geweest.

Zooals in de bijlage E uitvoeriger wordt uiteengezet, ving de voelbaar sterkere bevolkingsuitbreiding eerst tegen het jaar 1870 aan. In de beide decaden, die dit jaar voorafgingen, had die vermeerdering slechts 8,7 per 100 inwoners bedragen. In de eerste 10-jarige periode na 1870 stijgt die vermeerdering tot 18 per 100 zielen en bereikt zelfs in de daarop volgende periode 1880—1889 een cijfer van 25,6. Niet in elk der laatstverloopen vijf-en-twintig jaren was die toeneming even sterk. Er waren jaren van matige toename, waarin deze slechts 10,6 per 1000 (1875), 12,8 per 1000 (1871) en 14,8 per 1000 (1884) bedroeg; er is ook eene periode geweest (de jaren 1881—1883), waarin de bevolkingsvermeerdering een tot op dat oogenblik en ook later ongekende hoogte bereikte (36,3; 35,9 en 31,8 per 1000 inwoners). Groote regelmatigheid in den aanwas is een verschijnsel, dat zich in de geheele periode 1868—1893 niet voordeed. Meestal is de intensiteit der vermeerdering gedurende eenige jaren klimmend, om dan plotseling belangrijk te vallen. In andere jaren stijgt de vermeerdering soms plotseling met de helft of tweederden (1887), zonder dat daarvoor bijzondere oorzaken aan te wijzen zijn.

Het spreekt van zelf, dat de huizenbouw zeer moeielijk zich op elk oogenblik kon aanpassen aan die grillige bevolkingsvermeerdering. Slechts zelden kon het aan de particuliere bouwers gelukken niet veel meer of minder nieuwe huizen aan de markt te brengen dan noodig was. En wanneer soms

Bevolkings-
vermeerdering

Stadsuitbrei-
ding

de huizenbouw met de bevolkingsvermeerdering overeenkwam, dan was dit aan het toeval te wijten. Over het algemeen kan men dan ook zeggen, dat de voeling tusschen huizenbouw en bevolkingsaanwas steeds zeer gering is geweest. Soms is er plotseling in den huizenbouw een terugslag, die niet gemotiveerd wordt door een gelijken terugslag in den bevolkingsaanwas. In andere jaren stijgt het aantal nieuwe huizen verre boven de behoefte der vermeerderde bevolking. Zoo in de periode 1892—94, waarin het gemiddeld aantal nieuwe huizen belangrijk hooger was dan in een der jaren der voorafgaande periode en daarnaast de bevolkingsvermeerdering gevoelig had afgenomen.

Vermeende-
ring van
werkkrachten

Het ligt voor de hand dat, waar in sommige jaren (o.a. 1879) de stijging in den huizenbouw meer dan 100 percent bedroeg, de voor den bouw noodige werkkrachten niet te Amsterdam aanwezig waren. In dit gebrek werd op twee verschillende wijzen voorzien. Vooreerst vestigden zich de bouw-werklieden van het platte land te Amsterdam metterwoon en vervolgens betrokken de bouwers de noodige werklieden jaarlijks gedurende het bouwseizoen van het platte land, terwijl deze werklieden na afloop daarvan weder naar hunne woonplaatsen terugkeerden.

Oudergewoonte kwamen nog geruimen tijd, wanneer te bouwen viel, metselaars en stukadoors jaarlijks bij den aanvang van het seizoen vooral uit Noord-Brabant en de aan Nederland grenzende Duitse provincies naar Amsterdam, en verlieten de stad weder tegen het najaar, om op het platte land van het oververdiende geld den winter door te brengen. Toen nu de stadsuitbreiding bleef aanhouden, hebben zich vele van die werklieden voor goed te Amsterdam gevestigd. Anderen vonden in de verbeterde toestanden en de verlevendiging van den bouw in hun geboorteplaatsen aanleiding om niet meer naar Amsterdam te komen. In den laatsten tijd heeft deze jaarlijksche trek zoo goed als geheel opgehouden.

In de tweede plaats werden de noodige arbeidskrachten voor de bouwvakken gevonden door de vestiging van personen uit de provincie. Amsterdam had in de eerste jaren na 1870 voor de ambachtlieden uit de provincie groote aantrekkingskracht. De verdiensten waren hier hooger dan ergens anders, op welke omstandigheid de invoering van het in den aanvang zeer goed betaalde stukwerk een grooten invloed had, en dikwijls genoeg werd bij de verhuizing naar de hoofdstad hoofdzakelijk aan die hoogere verdiensten gedacht, zonder genoegzaam in aanmerking te nemen, dat ook het leven te Amsterdam veel hoogere uitgaven vorderde dan waaraan men in kleinere plaatsen gewoon was.

De behoefte aan werklieden in de bouwvakken is steeds veel grooter geweest, dan door enkele vakopleiding van amsterdamsche jongens kon worden aangevuld. Immigratie van werklieden van buiten was dus onontwikkbaar. De Commissie had gedurende hare verhooren de gelegenheid van de getuigen te vernemen wie van hen of hunne kennissen te Amsterdam geboren werden en telkens overtuigde zij zich, dat dit aantal zeer gering was.

Nadere gegevens echter konden door haar omtrent dit punt niet worden verzameld, toen de onmogelijkheid gebleken was om eene individueele enquête bij alle werklieden in de bouwvakken te doen plaats hebben. Daarom moet zij volstaan met hier haren indruk weer te geven, dien zij uit het gehoorde verkreeg.

De vermeerdering van het aantal personen, dat in de bouwbedrijven werk vond, was in de periode der tegenwoordige stadsuitbreiding buitengewoon. De volkstelling van 1859 was tevens eene beroepstelling geweest en ook aan die van 1889 was eene beroepstelling verbonden. Deze beide tellingen bieden ons de gelegenheid tot vergelijking. In 1859 had het aantal personen, in de bouwvakken werkzaam, nog slechts 6868 (= 28,4 per 1000 inwoners) bedragen. In 1889 was dit aantal meer dan verdubbeld en bedroeg toen 13870 (= 34 per 1000 inwoners). De stijging bedroeg dus 102 procent, terwijl de bevolking in dienzelfden tijd slechts met 68 procent vermeerderd was.

Het platte land had het te Amsterdam bestaande tekort aan werkkrachten aangevuld. In vele gevallen waren het aannemers van buiten geweest, die uit hunne plaats een aantal werklieden meebrachten. De aanvulling nu, die bij den sterken aanbouw gedurende de jaren 1876—1882 hoogst gewenscht was, bleek in de latere jaren, toen de huizenbouw ging verminderen, dikwijls te groot voor de behoefte. Want zij, die zich onder de gunstige conjunctuur alhier hadden gevestigd, waren niet aanstonds bereid bij minder gunstige conjunctuur hunne oude haardsteden weer op te zoeken. Dit verschijnsel is niet lokaal Amsterdamsch, maar doet zich in elke groote stad voor. De vermindering van den bouw deed dus wederom eene wanverhouding tusschen vraag en aanbod van arbeidskrachten geboren worden, thans even ongunstig voor de werklieden als de vroegere in hun voordeel was geweest.

Wijzigingen
in het bouw-
bedrijf

Gaan wij thans na welke wijzigingen het bouwbedrijf gedurende de periode der laatste stadsuitbreiding ondergaan heeft.

Voordat de stadsuitbreiding een aanvang nam, waren de werkzaamheden in de bouwvakken in hoofdzaak beperkt tot reparatiewerk.

Een enkele maal gebeurde het, dat de een of andere particulier een huis naar zijne eigen wenschen liet bouwen. Zoowel in dat geval als steeds bij reparatiewerk werd het werk toevertrouwd aan bazen, die men kende.

Intusschen was het reeds langen tijd de gewoonte, dat publieke lichamen, groote vereenigingen of maatschappijen hunne bouwwerken lieten aanbesteden. Het lag voor de hand dat de voordeelen, die deze wijze van bouwen aan den bouwheer bood, ook den particulieren bouwheer aanlokkelijk voorkwamen. Spoedig dan ook waren enkele patroons bereid den bouw van huizen voor particuliere rekening voor een van te voren vastgesteld bedrag aan te nemen. En toen dit stelsel eenigen tijd had bestaan, ondervonden de bouwheeren, dat zij in den regel veel beter af waren, wanneer zij van de open markt gebruik maakten. Men bouwde goedkooper en kreeg althans bij voldoende toezicht goede waar, zoodat het niet lang meer duurde, of ook het groote reparatiewerk werd in den regel op dezelfde wijze uitbesteed.

In het algemeen was aan die wijze van uitvoering van nieuwbouw en

reparatiewerk het groote voordeel verbonden, dat de bouwheer zijn risico kon afwentelen op den aannemer.

De behoefte aan nieuwe woningen en de wensch om kapitaal in woningen te beleggen, welke verband hield met de groote verdiensten in het diamantvak in den zoogenaamden kaapschen tijd, waren aanleiding, dat deskundigen (veelal timmermansbazen), zich op den bouw van huizen voor eigen rekening gingen toeleggen. Deze soort van eigenbouw was aanvankelijk van een deugdelijk karakter en vele solide woningen zijn daardoor tot stand gekomen. Maar er lag toch een groote verleiding in om in het vervolg minder degelijk te gaan bouwen. Immers, de huizen, eenmaal gereed, gingen grif van de hand. Op de gebreken, die eerst na een langer gebruik merkbaar waren, werd langzamerhand minder gelet.

Zoo kwam het, dat de kwaliteit der nieuwgebouwde huizen steeds achteruitging. En deze ongezonde ontwikkeling werd nog sterker, toen de koopprijzen der nieuwe huizen gaandeweg gingen verminderen. Men moest toen wel de kwaliteit van het werk gaan opofferen aan den prijs. Daarbij kwam de speculatie in bouwterrein, die door den opgewekten bouw in het leven werd geroepen. Het waren dikwijls bouwers met geringe middelen, die bereid waren aan de grondspeculanten de hoogste prijzen te betalen, waartoe zij in staat werden gesteld door hypotheekbanken, die in het geven van bouwcrediet eene uitbreiding van het terrein harer werkzaamheid zagen.

Dit was te Amsterdam de oorsprong van den slechten bouw, door de spraakmakende gemeente met den eigenaardigen naam van revolutiebouw bestempeld. Van het oogenblik af, dat de onbemiddelde revolutiebouwers een groot gedeelte van den nieuwbouw in handen kregen, waren het de credietbanken, die aan den bouw de leiding gaven. Het doel dezer laatste instellingen is het uit den aard der zaak niet om goede, verkoopbare en bewoonbare huizen te helpen bouwen, maar om winst te maken. Toezicht te houden op de kwaliteit van het gebouwde behoorde niet tot haar taak. Zij zijn tegenover hare aandeelen pandbriefhouders ten volle verantwoord, wanneer slechts het verhypothekerde perceel in voldoende mate waarborgen verschaft voor het daarop geleende kapitaal.

Het onderscheid tusschen de verschillende categorieën van bouwers, die aan den nieuwbouw deel namen, blijkt in hoofdzaak reeds uit hetgeen wij over haar ontstaan mededeelden. Wat de kwaliteit hunner producten aangaat, moeten aan den eenen kant gerangschikt worden de aannemers en de goede eigenbouwers, aan den anderen kant de revolutiebouwers. De grenslijn tusschen goede eigenbouwers en revolutiebouwers is natuurlijk zeer moeilijk te trekken.

De aannemer werkt met eigen of opgenomen kapitaal, maar draagt zelf in ieder geval het risico van den bouw. Zijn bestek dwingt hem tot het opleveren van een gebouw, dat aan bepaalde eischen moet voldoen; dit levert dus meestal eenigen waarborg ten opzichte van de kwaliteit van het gebouwde en daarenboven is hij aan zijnen goeden naam verschuldigd zijne financiële verplichtingen tegenover zijne crediteuren en zijne arbeiders na te komen; gelukt hem dit niet, dan heeft hij zijne positie verloren.

Onderscheid
tusschen
verschillende
categorieën

De goede eigenbouwer, meestal een timmermanspatroon, heeft voor een goed deel dezelfde belangen bij een vrij dengdelijken bouw als de aannemer. De koopers zijner huizen zullen wel degelijk letten op de kwaliteit van het gebouwde. Ook hij heeft eene reputatie op te houden, en als aannemer en als burgerbaas.

Al deze waarborgen zijn bij den revolutiebouwer afwezig. Hij bezit zelf in den regel geen middelen; hij heeft geen handelsreputatie op te houden. Wat de kwaliteit van den bouw betreft, is hij aan niemand verantwoording schuldig. En ook zijn financieel belang zet hem niet aan tot het bouwen van woningen van goede kwaliteit, daar de zeer kleine kapitalisten, die zijne huizen koopen het met die kwaliteit niet nauw nemen. De wijze, waarop het proces van den speculatiebouw verloopt, kan dit duidelijk maken. In de meeste gevallen is het niet de bouwer zelf, die het initiatief neemt tot den bouw. Hij wordt tot bouwen aangezet door grondspeculanten, of door vertegenwoordigers van hypotheekbanken. De grondspeculant heeft van de gemeente of van een anderen grooten grondeigenaar een vrij uitgestrekt bouwterrein gekocht en wil dat in perceelen zoo voordeelig mogelijk van de hand zetten. Van den revolutiebouwer nu kan hij een prijs maken, die door een onafhankelijk persoon niet zou zijn betaald. De hypotheekmaatschappijen wenschen niets liever dan haar crediet te verleen tegen hooge belooningen. Risico bij dit verbond loopen noch grondspeculant, noch hypotheekmaatschappij, noch de bouwer zelf. De credietmaatschappij toch verleent slechts zooveel crediet, als door de krap begroote waarde van het gebouwde wordt gedekt. Zij verbindt zich alleen tot het verstrekken van zooveel geld in termijnen als zij telkens na taxatie van het gebouwde zal goedvinden te geven. Bij executie derhalve van het gebouwde is de credietgever bijna altijd zeker zooveel terug te ontvangen, als hij aan crediet heeft uitbetaald. En de grondeigenaar is de eerste, die door den bouwer uit de ontvangen sommen wordt betaald. De bouwer zelf kan de bouwspeculatie uit den aard zijner positie zonder risico aanvangen, omdat hij meestal geen eigen kapitaal bezit en bij déconfiture dus de nadeelige saldo's op anderen afwentelt. Zijn doel was dan ook niet een huis te bouwen als financieele belegging, maar alleen om gedurende den tijd van den bouw te kunnen leven en in het allergunstigste geval bij liquidatie iets over te houden. De personen echter, die bij de bouwspeculatie directe, financiële schade kunnen lijden, zijn de leveranciers, de kleine werkbazen en de werklieden, de laatsten bij de hier geldende gewoonten meestal echter slechts voor een gering bedrag. De indirecte schade, die uit den revolutiebouw voor den werkman voortspruit, blijve hier buiten beschouwing.

Financieel
risico van den
bouw

Op deze wijze heeft zich dus het financieele risico van den bouw hoe langer hoe meer verwijderd van hem, die ten slotte de eigenaar van het huis zal zijn en dit voor bewoning zal bestemmen. Vroeger drukte het financieel risico alleen hem, voor wiens rekening het reparatiewerk werd uitgevoerd of een enkele nieuwbouw werd ondernomen. Daarna neemt de aannemer een groot deel van zijn risico over. En bij den revolutiebouw is het den toekomstigen eigenaar zelfs onbekend, wie het perceel bouwt, dat hij zal koopen, terwijl

daarenboven de bouwer zijn risico heeft afgewenteld op enkelen der bouwcrediteuren. Het tegenwoordig geldend hypotheekrecht begunstigt dien toestand en helpt er toe mede, dat de reële bouw langzamerhand geheel wordt verdrongen door kapitaallooze en unfaire ondernemingen. De nadeelen, die de toepassing van het tegenwoordige bouwcrediet oplevert, zoowel voor de leveranciers van bouwmaterialen en voor de werklieden bij den bouw als voor de toekomstige bewoners dier huizen zijn in de bijlage F uitvoerig uiteengezet.

De wijzigingen, die het bouwbedrijf ondergaan heeft, hebben in het algemeen ten gevolge gehad, dat de spoed, waarmede gewerkt wordt, steeds grooter wordt. De steeds heviger concurrentie onder de aannemers heeft ongetwijfeld de neiging in de hand gewerkt om voortdurend goedkooper te produceeren en met oudere, duurder productiewijzen te breken. Maar ook werd in diezelfde richting een drang op hen uitgeoefend door de architecten, die in hunne bestekken steeds korter opleveringstermijnen voorschreven. Dit laatste is eene algemeene klacht der aannemers, die, hoewel meestal hun eigen belang tot vlugge uitvoering aanzet, om verschillende redenen liever bij den bouw over grooter tijdsruimte wenschen te beschikken dan thans in de meeste gevallen wordt toegestaan. De door de Commissie gehoorde architecten stelden die kortere opleveringstermijnen op rekening van de omstandigheid, dat de concurrentie hen dikwijls dwong in deze hunne principalen te believen. Voor eene definitieve keuze van een bouwplan wordt door den bouwheer alle tijd genomen, maar is die keuze eenmaal gevestigd, dan moet de oplevering spoedig geschieden.

Die korte opleveringstermijnen hebben verschillende nadeelige gevolgen. In de eerste plaats leiden zij tot opeenhooping van werk op een enkel oogenblik, 't geen de onzekerheid der werklieden om voortdurend werk te vinden vergroot. Vervolgens lijdt de kwaliteit van het werk onder die groote haast. De architect is dikwijls juist met het oog op de korte termijnen moreel verplicht werk goed te keuren dat hij onder andere omstandigheden zou hebben afgekeurd. En de aannemer wendt zich, hoofdzakelijk om van eene spoedige oplevering overeenkomstig de bestekken zeker te zijn, in den laatsten tijd bij voorkeur tot de timmerfabrieken in of buiten Amsterdam, terwijl hij andere bewerkte stukken kant en klaar uit het buitenland laat komen. Dat op deze wijze veel werk den Amsterdamschen werkman ontgaat, hetwelk hij bij langere termijnen had kunnen verrichten, ligt voor de hand.

Deze omstandigheid scheen der commissie zoo gewichtig toe, dat zij zich tot de Maatschappij voor Bouwkunst wendde met verzoek te willen meedeelen, wat in deze kon worden gedaan om eenige verbetering aan te brengen. Het antwoord der Maatschappij, dat in de bijlage G is opgenomen, erkent de nadeelen, die aan de korte opleveringstermijnen verbonden zijn en geeft als eenig middel ter verbetering aan, dat op den principaal een moreele drang worde uitgeoefend en de architect hem steeds wijze op de nadeelen voor het werk zelf, die door het toestaan van langere termijnen kunnen afgewend worden.

Bij den eigenbouwer wordt de drang tot grooten spoed nog vergroot door de wijze en de voorwaarden, waarop hem bouwcrediet wordt gegeven. Geen

Gevolgen van
de wijzigin-
gen in het
bouwbedrijf.

enkel belang staat als remwerktuig daartegenover. Hij zal het door hem gebouwde niet zelf exploiteeren en het is hem dus onverschillig of de slechte bouw aanleiding zal zijn van spoedige en herhaalde reparaties. Zijn streven zal het zijn het gebouwde zoo goed en zoo spoedig mogelijk van de hand te doen. Om dit te bewerken is het voldoende aan te toonen, dat er voor het huis huurders gevonden worden. En deze laatsten laten hunne keuze slechts zelden afhangen van de meerdere of mindere soliditeit der woning.

Vermindering
van produc-
tiekosten

Zoowel aannemers als eigenbouwers zijn er steeds op uit op hunne productiekosten te bezuinigen. De eersten met het doel de concurrentie het hoofd te kunnen bieden, de laatsten om bij hunne vrij hooge kapitaalsuitgaven (de gevolgen hunner zwakke financieele positie) op het oogenblik van de liquidatie hunner bouwspeculatie nog een voordeelig saldo over te houden.

Bij beide categorieën leiden verschillende wegen tot hetzelfde doel. Groote besparingen op den inkoop van bouwmaterialen kunnen de aannemers niet maken, maar toch wel kleine. Tot de kleine besparingen behoort o. a. het betrekken van bewerkten natuursteen van de groeve. Daardoor worden de transportkosten belangrijk verminderd, terwijl tevens het arbeidsloon aan de groeve in de meeste gevallen minder bedraagt dan de bewerking te Amsterdam zou gekost hebben. Verder zal de aannemer trachten zijn kwade kansen zoo gering mogelijk te maken. Een middel daartoe is bijvoorbeeld het onderuitbesteden van timmerwerk aan eene timmerfabriek. De timmerfabriek garandeert den aannemer het timmerwerk volgens bestek af te leveren in een bepaalden tijd tegen een van te voren bepaalden prijs; zij verbindt zich verder ingeval van eventueele afkeuring van dat timmerwerk door de directie de financieele gevolgen dier afkeuring op zich te nemen.

Een ander gevolg van den drang tot goedkoopere productie voor hen, die reeds langer in het vak waren, was de afschaffing van de eigen werkwinkels. Timmermans- en metselaarswinkels, die vroeger aan vele werklieden een vrij vast bestaan boden, worden steeds geringer in aantal. De aannemers van heden hebben op enkele uitzonderingen na nagenoeg geen vaste werklieden in dienst en moeten bij de aanneming van een bouwwerk telkens opnieuw hunne werklieden recruteeren.

Ten slotte is het stukloon het middel geweest om de intensiteit van den arbeid zoo groot mogelijk te maken. Sommigen waren zelfs van meening dat de intensiteit van den arbeid in de laatste 30 jaren ongeveer verdubbeld is.

Behalve door uitsluitend van stukloon gebruik te maken, heeft de revolutiebouwer nog een ander middel te baat genomen om zijne productiekosten te verminderen. Zijn materiaal namelijk is in den regel van veel slechter kwaliteit, dan dat door den aannemer gebruikt. Te nat hout, slechte mortel, niet doorbakken steenen, onvoldoende fundeering, verf, in hoofdzaak gemaakt van water en krijt, ziedaar de bouwmaterialen van vele eigenbouwers. Hunne geringe credietwaardigheid maakt hen dan ook niet tot koopers, die hooge eischen mogen stellen.

In het vorenstaande werd in 't algemeen de moderne ontwikkeling van het bouwbedrijf ontvouwd.

In het volgende zal worden nagegaan welken invloed die ontwikkeling had op de arbeidstoestanden in de bouwvakken te dezer stede en meer in het bijzonder op de werkloosheid. Achtereenvolgens zal in de volgende bladzijden in het kort worden nagegaan de invloed, dien de geschetste ontwikkeling op elk vak in het bijzonder had.

Het timmer-
vak

Het timmervak omvat hier ter stede en over het algemeen in Nederland alle houtbewerking, die bij den bouw van een huis te pas komt en onderscheidt zich dus in omvang van het buitenland, waar het ruwe en het fijnere werk gescheiden zijn. Wil de werkman aan alle eischen kunnen voldoen, die hem gesteld kunnen worden, dan heeft hij eene vrij lange voorbereiding noodig. En deze voorbereiding is het, die hem niet alleen de noodige handigheid moet geven, maar ook zijn verstand moet ontwikkelen, daar hij in staat moet zijn volgens teekening te werken en de hem opgedragen taak in den kortst mogelijken tijd af te werken. Het is dan ook niet toevallig, dat het juist de timmerlieden zijn, waaruit de meeste aannemers en vele eigenbouwers zijn voortgekomen.

Gedurende den loop der jaren, waarover wij hier spreken, is het timmervak aan den eenen kant erop vooruitgegaan; aan den anderen kant is echter een achteruitgang onmiskenbaar.

De invoering van den machinalen arbeid heeft de waarde van het vak in zooverre verhoogd, dat thans vele bewerkingen, welke vroeger door onontwikkelde werklieden konden worden verricht, aan de machine overgelaten worden. Het schaven van vloerdeelen, b.v. is geen handwerk meer en wordt door de machine verricht

Maar aan den anderen kant is er eene grootere uniformiteit in het timmerwerk gekomen, die er toe heeft geleid, dat aan den timmerman lagere eischen kunnen worden gesteld. Wel bestaan hier ter stede nog oude burgerwinkels, waar werk van de grootste verscheidenheid wordt gemaakt of werkplaatsen van aannemers, waar volgens de teekeningen van den architect elk stuk werk op eene andere wijze moet worden vervaardigd; maar over het algemeen heeft men bij den bouw een vast type van kozijn, deur en trap, enz. aangenomen. Honderden stuks werk van denzelfden vorm en dezelfde afmetingen moeten door den werkman worden afgeleverd.

Dit heeft ten gevolge, dat het meeste timmerwerk kan worden verricht door personen, die geen eigenlijke vakopleiding hebben gehad, maar in de praktijk zijn groot geworden. Bovendien treedt ook op de betere werkplaatsen de spoedige en goedkoope aflevering op den voorgrond en is de werkman ook daar niet zeker, dat hij gedurende langer tijd dan een bepaald werk zal duren, aan het werk wordt gehouden, hetgeen bij hem de liefde tot zijn vak wel moet verminderen.

Die omstandigheden, die reeds voor den werkman ongunstig genoeg zijn, worden nog slechter door het stijgend gebruik, dat de aannemers van timmerfabrieken maken. Welke beweeggronden de aannemers hiertoe leiden, hebben wij reeds hiervoren uiteengezet.

Even ongunstig als de timmerfabrieken voor den amsterdamschen timmerman zijn, is de invloed van de sweaterswinkels, waar in hoofdzaak jeugdige krachten worden geëxploiteerd.

Het steenhouwersvak

Het steenhouwersvak is in tegenstelling met het timmervak, dat thans dikwijls zonder werkplaats wordt uitgeoefend, een winkelvak. In verreweg de meeste gevallen staat de steenhouwer tegenover zijn eigen patroon, niet tegenover den aannemer of den bouwer. Een enkele maal bij een uitgebreid werk, neemt de aannemer eigen steenhouwers in het werk zonder tusschenkomst van eenen steenhouwers-patroon. Een overeenkomst met het timmervak bestaat daarin, dat ook voor het steenhouwersvak eene bepaalde opleiding noodig is. Daarenboven moeten zoowel de timmerman als de steenhouwer voorzien zijn van eene uitgebreide collectie gereedschappen.

Tengevolge van de bouwbeweging is het vak hier ter stede belangrijk vooruitgegaan. Moest men vroeger om witten steen te bewerken de werklieden uit het buitenland laten komen, thans zijn amsterdamsche werklieden daarvan zoo goed op de hoogte, dat zij zelfs hunne diensten met vrucht in het buitenland kunnen aanbieden. Toch verkeert het vak op het oogenblik in kwijnenden toestand en hebben zij, die het beoefenen, veel met werkloosheid te kampen. De eigenbouwerij heeft weliswaar op dit vak geen directen invloed kunnen uitoefenen, daar bij dien bouw weinig natuursteen wordt verwerkt, maar de richting waarin zich het geheele bouwbedrijf heeft bewogen, het overhaasten van het werk, het drukken der eenheidsprijzen hebben ook voor dit vak ongunstige gevolgen gehad.

Van groot gewicht is hier het streven der bouwondernemers geweest om te profiteeren van de lagere loonen, aan de groeven voor steenhouwerswerk betaald, en van besparing op vrachtkosten van bewerkten steen. Het spreekt van zelf, dat de invloed, dien de loop van zaken op dit bedrijf moet hebben gehad, van denzelfden aard is geweest als wij bij de timmerlieden hebben geschetst. Ook hier kan van liefde voor het vak, oehoudens zeer enkele uitzonderingen bij artistiek werk, geen sprake zijn.

Het metselvak

Het metselvak te Amsterdam dateert eerst van de laatste stadsuitbreiding. Voorheen kwamen de metselaars, indien een nieuwbouw werd ondernomen, voor den tijd dat het werk duurde van elders (b. v. uit Brabant) en keerden na afloop weder terug. De metselaarswinkels beperkten zich tot reparatiewerk aan muren, riolen en schoorsteenen.

Over de vakkennis, vereischt voor den metselaar in den nieuwbouw, moet in het algemeen niet licht worden gedacht. Het vak vereischt eenige kennis van teekenen, een goed begrip van het samenstel van een huis en de onderdeelen ervan en de kunst om den gebakken steen in bepaalde afmetingen en vormen te hakken om aan het metselwerk een kunstvorm te geven.

De ontwikkeling van den bouw hier ter stede heeft er evenwel toe geleid, dat minder en minder bekwame metselaars bij den bouw van een huis noodig werden. De timmerman zorgt voor de profielen, de steenbakkerij levert tegenwoordig de steenen in alle gewenschte vormen, terwijl het voegen een zelfstandig vak is geworden, dat door speciaal daarin bekwame werklieden wordt uitgeoefend.

Het metselen in den nieuwbouw is steeds een vak geweest, dat aan den invloed van weêr en wind bloot stond, en tengevolge daarvan onderscheidt het zich van andere vakken door minder regelmatigheid. Aanhoudende regen en vorst onderbreken den arbeid. Daarenboven wordt die onregelmatigheid nog in de hand gewerkt door eene andere omstandigheid. Terwijl het bij de aannemerij nog wel voorkomt, dat de metselaar zonder tusschenman te werk wordt gesteld, treedt bij den revolutiebouw zoo goed als altijd de metselaarsbaas op als aannemer van het metselwerk, soms met bijlevering van het bouw materiaal. De minder krachtige positie van zulk een baas is de vermoedelijke oorzaak van het verschijnsel, dat de metselaar zich vrijer en ongebondener gevoelt dan eenig ander werkman in de bouwvakken,

Concurrentie van de machine of van jongensexplotatie — het altijd dreigende gevaar voor den timmerman — kent de metselaar niet. Vandaar dat uit een economisch oogpunt zijne positie beter is dan van een werkman in welk ander bouwvak ook.

Het stukadoorsvak omvat zoowel het gewone werk binnenshuis aan muren en plafonds als het buitenwerk aan gevels. Wat het plafondwerk betreft, behoorde dit vak eenmaal tot de kunstvakken. De tijden echter, waarin door den stukadoor die schoone plafonds werden vervaardigd, welke wij in oude huizen nog kunnen bewonderen, zijn sedert lang voorbij. Het maken van onze tegenwoordige zooveel eenvoudiger plafonds is niet eenmaal geheel zijn werk. De modellen daarvoor toch worden op de stukadoorswerkplaatsen thans door speciale modelmakers of beeldhouwers vervaardigd of van buiten ingevoerd. En de taak van den stukadoor op de werkplaats bepaalt zich tot het maken van gietvormen en afgietsels. In den lateren tijd heeft de algemeene neiging tot goedkoopere productie hem gedeeltelijk ook dat werk uit de handen genomen; want zoo goed als alle ornamenten voor den eigenbouw betreft men thans uit de fabriek.

Ook in het stukadoorsvak doet zich het verschijnsel voor, dat in eenzelfde vak twee categorieën van werklieden bestaan, die in bekwaamheid, positie en opleiding verschillen. De stukadoors in den revolutiebouw behoeven eene zeer geringe opleiding. Hunne bekwaamheid bestaat alleen in de kunst van spoedig werken. Teneinde zooveel mogelijk te besparen, neemt de eigenbouwer dikwijls een stukadoor in dienst, wien hij dan de noodige materialen — meestal niet van de beste kwaliteit — verschaft en wien hij de vrijheid laat door jongensarbeid de lage prijzen waarvoor hij het werk op zich heeft genomen te compenseeren.

De stukadoor, in dienst van den grooten stukadoorsbaas, is van beter gehalte. Zijne opleiding had op de werkplaats plaats. De materialen, waarmede hij werkt, zijn goed. En wat van hem gevorderd wordt, is in den regel goed werk. Hiermede wil niet tevens gezegd zijn, dat hij meer verdient dan de minder bekwame stukadoor in den eigenbouw.

Zijn positie echter is minder wisselvallig, evenals die van zijn patroon. De belangrijke aannemingswerken stellen dezen laatsten soms in staat om een vrij groot aantal werklieden gedurende langeren tijd in het werk te houden.

En houdt dan soms het werk in den nieuwbouw 's winters op, dan kunnen nog op de werkplaats ornamenten in voorraad worden gemaakt.

Witters Over dit vak kunnen wij kort zijn. Uit de verhooren is gebleken, dat witwerk slechts bij uitzondering in den drukken tijd door stukadoors wordt verricht. Het witten is dan ook als afzonderlijk vak te beschouwen. Doch doordat het uit den aard der zaak slechts gedurende een klein gedeelte van het jaar wordt uitgeoefend, is het aan groote schommelingen onderhevig, zoodat het aantal van hen, die er hun hoofdbedrijf van maken slechts zeer gering kan zijn, en de meeste witters ook als opperman optreden of op andere wijze bijverdiensten hebben. Wanneer de schoonmaaktijd gekomen is, wordt het aantal hier gevestigde witters versterkt, behalve door eenige van buiten komende krachten, door kleine neringdoenden en losse werklieden, die voor eene wijle de witkwaast hanteeren.

Het schilders- In de korte beschrijving van verschillende vakken, die hier voorafging, vak hebben wij reeds verscheidene bedrijven leeren kennen, waarvan de toestand niet te prijzen viel. Maar in geen enkel bedrijf is de toestand zoo slecht als in het schildersvak. In geen vak werden vroeger betere materialen gebruikt dan daar en thans kan men dikwijls het tegenovergestelde waarnemen. Niet alleen in de materialen ziet men dien achteruitgang maar ook in de wijze, waarop deze worden verwerkt.

Het allertreurigst is de toestand bij den revolutiebouw, waar het schilderwerk wordt uitbesteed aan kleine scherp concurrerende patroons, zeer vaak zelfs aan werklieden, die als schildersbaasje optreden. Op alles moet daar natuurlijk bezuinigd worden. De materialen, daarbij gebruikt, gelijken in den regel dan ook in niets op de deugdelijke verfstoffen van vroeger; het werk van den schilder, dat, opdat dit zoo goedkoop mogelijk zij, hem in stukwerk wordt uitgegeven, komt hierop neer, die slechte materialen in den kortst mogelijken tijd op het hout, op den muur of het plafond aan te brengen. Voor dezen arbeid is dus slechts eene uiterst geringe vakbekwaamheid noodig, welke jongens en personen die geen vak geleerd hebben in korten tijd zich kunnen eigen maken.

Bij den beteren eigenbouw en de aannemerij zijn de toestanden gunstiger. De materialen zijn beter en aan de afwerking wordt meer zorg besteed. Somtijds wordt het schilderwerk hier in eigen beheer uitgevoerd, meestal echter wordt het opgedragen aan burgerwinkels die zich meer op dat werk zijn gaan toelleggen.

In deze burgerwinkels, in hoofdzaak werkende voor de reparatie en den soliden bouw, is de toestand van het vak het gunstigst. De kwaliteit van het daar gebruikte materiaal is meestal voldoende, terwijl ook de wijze van bewerking goed mag worden genoemd, al staat zij ook beneden het schilderwerk van een vijftig jaar geleden. Nog altijd zijn voor het werk, dat hier verricht wordt goed opgeleide krachten noodig.

Op den ouden burgerwinkel bestond meer kans om in den winter met verfwrijven en stopverf maken aan het werk gehouden te worden dan thans nu dat werk fabriekmatig geschiedt, en de goede werkman wiens plaats op een burgerwinkel is, heeft dan ook alleen een vrij zeker bestaan wanneer

hij behoort tot de kern van werklieden, die er reeds lang zijn. Behoort hij tot hen, die ofschoon deugdelijke werkkrachten, alleen in den drukken tijd hier plaatsing kunnen vinden, dan loopt hij gevaar bij vermindering van werk weggezonden te worden en is hij genoodzaakt elders, b. v. in den revolutiebouw werk te zoeken. Hij behoort dan tot die groep welke door de werklieden wordt aangeduid met den naam van burger-revolutie, en is dan evenals degene, die alleen vlug met slecht materiaal weet te werken en dus uitsluitend in den revolutiebouw terecht kan, niet alleen afhankelijk van alle omstandigheden, die den revolutiebouw zoo wisselvallig en onregelmatig maken, doch tevens heeft hij dan de concurrentie te vreezen van werklieden, die zoo even de verfkwest hebben leeren hanteeren.

Opberlieden Zoowel bij het metselwerk als bij dat der stukadoors zijn opperlieden noodig, die de bouwmaterialen op de plaats van bewerking aanvoeren en de kalk aanmengen. Met den nieuwbouw is het aantal opperlieden te Amsterdam zeer belangrijk toegenomen. De kwaliteiten voor de beoefening van dit vak vereischt, komen alleen neer op groote spierkracht, zoodat een jonge man in dit vak spoediger in staat is het volle loon te verdienen dan in eenig ander.

Door zijne nauwe voeling met het metselaars- en stukadoorsvak heeft het vak van opperman van dezelfde onregelmatigheden te lijden als de zoeven genoemde. Als de metselaar niet werkt, dan wordt de opperman tot het staken van den arbeid gedwongen en ook omgekeerd.

Van machinale concurrentie heeft het vak niet te lijden. Terwijl het in het buitenland meer en meer gewoonte is geworden de bouwmaterialen met stoomkracht op de bouwsteigers te brengen, wordt hiervoor nog meestal ten onzent menschenarbeid gebruikt. De eenige wijziging, die het vak door de machine heeft ondergaan, ligt daarin, dat hier en daar op groote werken de metselspecie niet meer door den werkman, doch door eene machine wordt bereid.

Heiers Het heiersvak is een vak, dat slechts in enkele nederlandsche gemeenten wordt uitgeoefend. Vandaar dat de amsterdamsche heier nooit groote concurrentie van vreemde werklieden te duchten had. Het heiersvak is in de periode waarover hier gesproken wordt, gewijzigd, doch gelukkig op een oogenblik, dat dit geen groote nadeelen bracht. Vroeger werd het heiblok met de handtouwen getild en bestond de ploeg uit 16 à 18 man behalve den heibaas en den spaakhouder. Thans is de ploeg slechts 5 à 6 man groot, en bestaat uit heibaas, machinist, handelsman, twee koptouw-gasten en een jongen. De werklieden nu, die bij de invoering der stoomhei overbodig werden, konden vrij spoedig bij nieuwe heistellingen plaatsing vinden, waarvan het gebruik door de uitbreiding van den bouw noodzakelijk was geworden.

Sommige aannemers en de grootere heibazen bezitten hun eigen machines en hebben dan meestal enkele ploegen heiers in vasten dienst, terwijl andere ploegen geregeld door hen worden aangenomen, wanneer er werk is. Kleinere bazen, die meestal voor den revolutiebouw werken, huren hunne machines en nemen slechts volk aan wanneer zij werk hebben. Deze laatste wijze van werken heeft de concurrentie zeer vergroot.

Gravers In tegenstelling met het hiervoren besproken vak, is het vak der gravers geen

specifiek amsterdamsch vak. Een goede dertig jaren geleden bezat Amsterdam slechts enkele hier gevestigde grondwerkers. Op geregeld werk kon niet worden gerekend. Was er hier of daar een groot werk te doen, dan kwamen gewoonlijk polderjongens uit de zuidelijke provinciën, die gezamenlijk in de keet van een putbaas huisden. Deze leverde hen voeding en ligging en gereedschappen en hield de kosten daarvan af van het gezamenlijke loon van allen, dat hij van den patroon in ontvangst nam. Vele dezer polderjongens hebben zich in den loop der jaren te Amsterdam gevestigd, waar zij bij den nieuwbouw in dienst traden van de verschillende heiverkerspatroons, aan wie door de eigenbouwers het geheele graaf- en fundeeringswerk wordt uitbesteed.

De te Amsterdam gevestigde grondwerkers leven thans nog in voortdurende vrees voor concurrentie van buiten Amsterdam woonachtige gravers. Als groote graafwerken uitbesteed worden, zijn het alleen vreemde firma's, die daarvoor inschrijven kunnen. En nu ligt het voor de hand, dat die vreemde firma's bij voorkeur ook vreemde grondwerkers medebrengen, met wie zij reeds lang gewerkt hebben, die den naam hebben van lijdzamer te zijn dan de amsterdamsche werklieden en bovendien met minder loon tevreden zijn. Deze wijze van doen wordt nog bevorderd door de omstandigheid, dat de putbazen bij hunne patroons erop aandringen om vreemde gravers aan te nemen, daar alleen deze de keetgasten worden, waaraan iet: te verdienen valt, terwijl de Amsterdammers bij hunne gezinnen wonen.

* *
* *

In de vorenstaande bespreking der verschillende bouwvakken werden de voornaamste wijzigingen opgesomd, die het veranderde bouwbedrijf in den toestand van de ambachtlieden heeft gebracht. Naarmate het commercieele doel bij den bouw meer op den voorgrond trad, werd de toestand van het vak en in zeker opzicht ook die van den werkman ongunstiger. Dit wil niet zeggen, dat er niet meer degelijk gebouwd wordt, dat er geen bouwheeren meer te vinden zijn, die uit welbegrepen eigenbelang meer prijs stellen op goed dan op goedkoop werk. Nog altijd bestaan te Amsterdam firma's, die zich op eerste-klasse-reparatiewerk toeleggen en die — zoo vaak solied bouwwerk wordt verlangd — met de uitvoering daarvan worden belast, firma's in alle vakken, die als het ware een schuilplaats zijn voor den vakwerkman. Het is alleen te bejammeren, dat zij zoo weinig in aantal zijn. Als norm bij den nieuwbouw moet echter de revolutiebouw en de scherp concurrerende aannemerij worden aangenomen.

Twee ongunstige omstandigheden voor den werkman

Wanneer wij nu den toestand van den werkman in den revolutiebouw en de scherp concurrerende aannemerij in het algemeen gaan beschouwen, dan springen ons twee ongunstige wijzigingen van den toestand voornamelijk in het oog.

In de eerste plaats heeft de neiging tot inkrimping der productiekosten bij de bouwers den band tusschen den patroon en den werkman verslapt. De patroon neemt zijne werklieden voor niet langer dan den duur van een

bepaald bouwwerk in dienst; is dit werk afgeloopen, dan moet de werkman opnieuw werk zoeken.

Op deze wijze is langzamerhand eene vlottende bevolking ontstaan van ambachtslieden, die elk oogenblik gevaar loopen van werkloos te worden, die in het geheel geen zekerheid hebben, dat hun handenarbeid voor hen zal zijn een middel van bestaan. Staat het bouwbedrijf stil, dan moet de werkman thans in de allereerste plaats de gevolgen daarvan dragen. En naarmate nu de perioden van bedrijvigheid en stilstand in den bouw elkander spoediger afwisselen, naar die zelfde mate is de onzekerheid van bestaan van den werkman toegenomen. Na eene korte arbeidsperiode wordt dikwijls de werkman overbodig en is hij gedwongen ergens anders een heenkomen te zoeken. Juist dit laatste is niet gemakkelijk, omdat het veronderstelt, dat elders vermeerdering van arbeidskrachten gewenscht is. Doch ook, indien elders werkelijk behoefte aan werkkrachten bestaat, dan houdt dikwijls gehechtheid aan de stad van inwoning, aan familie en bekenden, van eene spoedige verhuizing terug.

Een tweede ingrijpend gevolg van de wijziging van het bouwbedrijf op den toestand van den werkman is de haast, waarmede hij werken moet en die hem een deel van zijne goede kwaliteiten als vakman ontnomen heeft. Toen de stadsuitbreiding begon, had de afschaffing van de betaling per schaft en invoering van het uurloon juist plaats gevonden. De amsterdamsche werkman werkte nog langzaam en om daarin eenige verbetering aan te brengen, ging men er hier en daar toe over het stukloon in te voeren, dat in den aanvang berekend was naar den ruimen tijdsduur, dien de werklieden tot nog toe gewoon waren geweest voor een bepaald werkstuk te gebruiken. De concurrentie onder de werklieden zelf, door den grooten toevloed van werklieden naar Amsterdam veroorzaakt, drukte allengs het stukloon naar beneden. Immers bij de patroons bestond de verklaarbare neiging om een werkstuk vervaardigd te krijgen voor een prijs, waarvoor een man in de kracht van het leven het op de basis van het uurloon doen kon. Deze loop van zaken moest noodzakelijk van den kant der werklieden een streven tengevolge hebben om het uurloon zooveel mogelijk te doen stijgen en als principe te doen aannemen, dat dit uurloon als minimum-loon zou gelden, hetwelk ook bij stukwerk altijd zou behooren te worden uitbetaald.

Van dezen samenloop van omstandigheden was een eigenaardig economisch verschijnsel het gevolg. Terwijl de standaardloonen sedert 1875 zeer belangrijk zijn gestegen, is het werkelijk verdiende loon even belangrijk gedaald. De standaardloonen bedroegen tot het jaar 1875 13 à 14 cents per uur; van 1875—79 17 à 18 cents per uur; van 1879—92 18 à 20 cents per uur en na 1892 20 à 25 cents per uur. En de werkelijk verdiende loonen, die in de gunstige jaren 1875—1880 / 25 à / 30 per week hadden beloopt, bedragen thans in den regel niet meer dan / 12 à / 20. De eenheidsprijzen voor stukwerk zijn zoo verlaagd, dat de meeste werklieden slechts weinig meer dan het standaardloon maken kunnen, terwijl vroeger loonen werden verdiend, die het standaardloon altijd zeer belangrijk overtroffen. Voor eene juiste appreciatie van dit verschijnsel moet men tevens in aanmerking nemen, dat de werkdag sedert

1875 in niet geringe mate is verkort. De werkdag was omstreeks 1879 nog 12 uur en langer en bedraagt thans niet meer dan 11 uur. Het hing geheel van het economisch overwicht van werkgevers of werklieden af, of het werkelijk verdiende loon de grens van het minimum-uurloon naderde of zich daarboven aanmerkelijk verhieft. Het tegenwoordig betaalde uurloon regelt zich dan ook niet naar de waarde van den vakarbeid, die thans van den werkman wordt verlangd, maar is het gevolg van min of meer gunstige omstandigheden, die eene algemeene verhooging van het uurloon in een bepaald vak gedoogden.

Als bewijs van de laatste stelling moge dienen, dat de gemeente Amsterdam een gelijk minimum-tarief heeft gesteld voor schilders, metselaars en timmerlieden, welk tarief bij de invoering verband hield met de toen bestaande toestanden. De praktijk van thans maakt tusschen die werklieden een groot onderscheid. Kan bij stukloon het uurloon van den metselaar gesteld worden op ongeveer 30 cents, en dat van den timmerman op ongeveer 25 cents, dan is daartegenover het loon van den schilder niet hooger dan 22 cents.

Doch niet alleen tusschen de verschillende vakken bestaat een vrij groot onderscheid met betrekking tot het loon, ook in eenzelfde vak loopen de door stukloon werkelijk verdiende loonen zeer uiteen. Uit den aard kunnen op die werken hogere loonen worden verdiend, waar minder op de uitvoering wordt toegezien, reden waarom daar, waar het beste wordt gewerkt en dus het langst over een bepaald werkstuk wordt gedaan, meestal niet het hoogste loon wordt verkregen. Deze omstandigheid heeft dikwijls den bekwamen werkman verleid om beter betaald werk van veel geringer kwaliteit bij den revolutiebouwer te zoeken.

Zowel bij de aannemers als bij de eigenbouwers heeft het stukloon ingang gevonden, maar bij beide niet in dezelfde mate. Onder de aannemers worden er gevonden, die aan een vast uurloon (met of zonder bijslag op het einde der week) de voorkeur geven. De revolutiebouwers daarentegen kennen uitsluitend stukloon. Nergens komen de aan dit stelsel verbonden nadeelen dan ook zoo duidelijk uit als in den revolutiebouw. De kwaliteit van het werk staat daar geheel op den achtergrond. Om daarover te kunnen oordeelen, ontbreekt het den revolutiebouwer in vele gevallen aan vakkennis. Bovendien drijft zijn belang hem niet om op de kwaliteit van het werk toezicht te houden.

De aanvankelijke voordeelen van het stukloon voor den werkman veranderen dus spoedig te zijnen nadeele. Het noodzaakte hem tot grooter inspanning, terwijl hij zijne belooning niet evenredig zag stijgen. Het is in vele gevallen zelfs moeilijk geworden om met inspanning van alle krachten het geldende uurloon te bereiken.

Daardoor is in vele werkliedenkringen eene oppositie tegen het stukwerk ontstaan en wordt op afschaffing daarvan aangedrongen als de oorzaak van vele der bestaande misstanden.

Onze Commissie acht die beschouwing juist, in zoover als stukwerk zonder deskundige contrôle door den werkgever er toe leidt het werk op eene wijze te verrichten, die de vakbekwaamheid van den werkman bijna geheel doet verloren gaan. Dat echter uitsluitende toepassing van het uurloon den werk-

man financieel voordeelig zou zijn, kan niet worden toegestemd, aangezien deze afschaffing in de gevallen, waar zij is toegepast, meestal heeft geleid tot een fooienstelsel dat den werkman geheel van de persoonlijke opvatting van patroon of onderbaas afhankelijk maakt.

Misschien ware eene oplossing te vinden in de richting eener tarifeering der meest voorkomende werkzaamheden. Het is echter niet te ontkennen, dat de groote verscheidenheid der werkzaamheden en de invloed, dien de wijze van bewerking op den benodigden tijd uitoefent, aan het vaststellen van zulk een algemeen geldende tarifeering groote bezwaren in den weg leggen.

De werktijd

Het stukloon had den arbeider tot de grootste inspanning aangezet en was dikwijls in de drukste jaren der stadsuitbreiding de oorzaak geweest van lange werkdagen, waarin de arbeider hooge loonen maken kon. Langzamerhand leerde men echter ook de nadeelen van den langen arbeidsdag kennen en ontstond bij de werklieden zelf een streven den arbeidsduur aan banden te leggen. Zoo daalde langzamerhand de arbeidsdag van 12 uren met veel overwerk tot een van 11 uren waarbij slechts zelden overwerk voorkomt. En ook thans is de propaganda der vakvereeningen voor een nog korteren arbeidsdag niet geëindigd. Op dit oogenblik, nu de toestanden in de bouwbedrijven niet gunstig zijn, en nog een betrèkkelijk groot aantal werklieden werkloos is, hebben de vakvereeningen met eene verkorting van den arbeidsduur tevens de bedoeling om het aanwezige werk aan meer werklieden ten goede te laten komen.

Eene uitbreiding van personeel evenwel laat de beperkte ruimte van de werkplaatsen in de stad moeilijk toe, terwijl bij de aannemers een zekere tegenzin bestaat het aantal vertrouwde werklieden te vermeerderen met personen, die zij niet zoo goed kennen. In den speculatiebouw gaat dergelijke tegenstand niet van den patroon uit, aangezien deze zich in de meeste gevallen neerlegt bij de tijdsregeling, door de werklieden zelf vastgesteld.

Bij dien bouw zou dus zonder groote bezwaren verkorting van den arbeidsdag kunnen ingevoerd worden met het gevolg, dat tewerkstelling van een grooter aantal werklieden noodig zou worden. Want grooter intensiteit van den arbeid zal door de verkorting van den arbeidsdag hier niet veroorzaakt worden, waar die intensiteit thans reeds een zoo hoog punt heeft bereikt.

Hetaannemen
van werkvolk

Het aannemen van werkvolk geschiedt altijd nog op dezelfde wijze als vroeger. De werklieden, waarmede de aannemer vroeger heeft gewerkt en wier bekwaamheid hij kent, komen voor plaatsing in aanmerking, zoodra hij weer een nieuw werk aanneemt. Uit de couranten vernemen de werklieden den uitslag der aanbesteding en zij melden zich dan bij den ouden patroon aan.

Heeft men meer werkkrachten noodig, dan zich persoonlijk hebben aangemeld, dan worden de ontbrekende werklieden gemakkelijk gerecruteerd op de aannemers-sociëteit, waarvan alle of bijna alle aannemers lid zijn. Het komt ook herhaaldelijk voor, dat tegen het tijdstip, waarop een werk ten einde loopt, de aannemer voor zijne werklieden plaatsing zoekt bij een

collega, die een nieuw werk heeft aangenomen. Die persoonlijke informaties van zijne collega's zijn voor den aannemer verkieslijker dan de eenvoudige inlichtingen van eene arbeidsbeurs. Vandaar, dat eene arbeidsbeurs, althans eene die zich over alle vakken uitstrekt, steeds groote moeite zal hebben om het terrein harer werkzaamheid in belangrijke mate uit te breiden over de plaatsing van de werklieden bij de aannemers.

Voor den kleinen baas, die voor den eigenbouw werkt, of voor den eigenbouwer, die zelf zijne werklieden aanneemt, staat natuurlijk de zoeven beschrevene voor de aannemers bestaande weg niet open. Hunne keuze is uit den aard der zaak beperkt tot de werklieden, die zich bij hen om werk aanmelden of die zij kennen.

De werkman wordt in het zoeken naar werk eenigszins geholpen door de registers, welke enkele vakverenigingen aanhouden en welke dienen moeten om hare leden zoo spoedig mogelijk in te lichten, waar arbeidskrachten gevraagd worden.

Al werden nog misstanden in de wijze van uitbetaling der loonen geconstateerd, toch bleek hierin over het algemeen eenige verbetering te zijn gekomen. Terwijl het toch vroeger geen zeldzaamheid was, dat de uitbetaling plaats vond in een herberg, of dat het loon van een groep werklieden in bankpapier aan een hunner werd uitbetaald en zij zelf voor de onderlinge verdeling daarvan moesten zorg dragen, is hierin gaandeweg verbetering gekomen naarmate de overtuiging doordrong, dat de werkman op deze wijze aan een sterke verleiding werd bloot gesteld. De gemeentelijke voorschriften, volgens welke het geheele loon op het werk zelf, man voor man, moet worden uitbetaald, hebben in dezen eene onmiskenbaar gunstige werking gehad, daar zij ook op particuliere werken navolging gevonden hebben, voornamelijk voor die werklieden, die direct onder den aannemer of patroon werken.

Nog altijd evenwel bestaat de oude, afgekeurde praktijk voor metselaars, opperlieden en heiers, bij onderaannemingswerken en vooral bij de revolutiebouwers, die dikwijls eerst op het laatste oogenblik de voorschotten ontvangen, die hen tot betaling in staat stellen. Wat de heiers betreft, werd ons medegedeeld dat zij, ook op sommige gemeentewerken, alleen het uurloon man voor man uitbetaald krijgen, terwijl het oververdiende in één bedrag wordt uitgekeerd, hetgeen oudergewoonte in de herberg wordt verdeeld.

Na hetgeen hierboven over het bouwhandwerk in 't algemeen werd medegedeeld volgt als van zelf, dat de praktijk, hetzij op den winkel, hetzij op het bouwwerk, slechts in hoogst enkele gevallen in staat is om degelijke vakwerklieden te vormen. Het stelsel van stukwerk, waaronder de werklieden arbeiden, laat niet toe, dat er tijd wordt besteed aan het onderricht van jongelieden. Deze zullen hunne kennis van het vak alleen door afzien hebben op te doen, terwijl zij dan 's avonds op de teekenscholen de zoo wenschelijke vaardigheid in het teekenen kunnen verkrijgen. Op de grootere werkplaatsen worden echter in den regel niet gaarne jongens opgenomen. De eenige plaatsen, waar de jongens gemakkelijk plaatsing vinden, zijn de

Uitbetaling
der loonen

Opleiding.

sweaterswinkels en het sterk concurreerend schilders- en stukadoorswerk. En daar juist wordt van hen meestal een arbeid gevorderd, die boven hunne krachten gaat.

De geringe gelegenheid tot opleiding op de werkplaats zou een druk gebruik van de ambachtschool wenschelijk maken. Over het algemeen zal echter de taak dezer school beperkt blijven tot de theoretische opleiding, nl. in dien zin, dat de jongen na het verlaten der school zich door samen te werken met bekwame en geroutineerde werklieden verder heeft te vormen. Gelukt hem dit niet en komt hij derhalve in den revolutiebouw terecht, dan zal hij allicht op den duur de mindere worden van hem, die op eene goede werkplaats groot geworden, zijne theoretische kennis heeft aangevuld op de avondteekenschool.

Uit de jongens, die zonder voorbereiding dadelijk in den revolutiebouw komen, kunnen zelden bekwame werklieden groeien, omdat de kwaliteit van het daar geleverde werk dit zeer bemoeilijkt.

Veiligheid op
het werk

Wat de veiligheid betreft, moet wederom onderscheid gemaakt worden tusschen de groote aannemerij en den overigen nieuwbouw. Omtrent de veiligheid bij de aannemerij hoorden wij weinig klachten. De aannemer zorgt zelf voor het steigerhout en heeft speciale steigermakers in dienst, zoodat daar de steigers met de noodige voorzichtigheid en kennis worden gemaakt. Het klimmateriaal wordt verder geregeld in den winter aan inspectie onderworpen, zoodat geheime gebreken niet onontdekt blijven.

Bij den overigen bouw is de toestand ongunstiger. Daar levert de metselaarsbaas het steigerhout, waarvan hij in den regel niet ruim voorzien is, terwijl het steigermaken aan de metselaars en opperlieden is toevertrouwd, die het werk zonder bijzondere betaling moeten verrichten. Gebrek aan materiaal is daar bovendien oorzaak, dat eene tijdelijke afdekking der verdiepingen ontbreekt, waardoor grooter gevaar voor vallen ontstaat en het mogelijk wordt, dat de werklieden getroffen worden door vallende gereedschappen. Ook de heistellingen van de kleinere heibazen, die door den eigenbouw gebruikt worden, laten dikwijls te wenschen over.

De politieverordening van Amsterdam bevat in Hoofdstuk IX bepalingen, die de veiligheid voor de werklieden bij bouwwerken moeten waarborgen. Sedert 1 Januari 1898 werkt art. 19 (sub 27—31) van het Koninklijk besluit van 7 Dec. 1896 (*Stbl.* 215), ter uitvoering van de Veiligheidswet in dezelfde richting, ten aanzien van alle open en besloten werkplaatsen, waar meer dan tien personen arbeid verrichten of een krachtwerktuig wordt gebruikt. Wordt derhalve aan de verordening en den algemeenen maatregel van bestuur nauwkeurig de hand gehouden, dan zal het mogelijk zijn vele der genoemde misstanden bij den eigenbouw uit den weg te ruimen.

De verzekering van werklieden tegen ongelukken is vrij algemeen voor werklieden, die bij de groote aannemers werken. Zij ontbreekt geheel bij den eigenbouw. Waar zij bestaat, geschiedt zij door den patroon geheel op eigen kosten. Naast de binnen- en buitenlandsche maatschappijen, die op dit gebied ook in de overige steden van Nederland werken, arbeidt nog speciaal te Amsterdam de vereeniging „Amstel's bouwkring”. Eene

klacht tegen de meeste dezer verzekerings-contracten is deze, dat na een ongeluk de uitkeering slechts plaats vindt naar uitwendige kenteekenen, als verlies van ledematen enz., en dus zelfs het verlies van de geschiktheid tot het uitoefenen van het vak door het ongeluk niet steeds tot eene uitkeering leidt, waaraan toch in zulke gevallen wel behoefte bestaat.

De werklie-
denverzeke-
ring

De verzekering tot uitkeering bij ziekte mag men vrij algemeen noemen. Zij gaat meestal van den werkman zelf uit, hoewel sommige patroons hun invloed uitoefenen, opdat door hun personeel daarvan gebruik gemaakt worde. Ook met deze verzekering houdt de vereeniging „Amstel's Bouwkring" zich bezig. Haar ziekenfonds levert den werkman een voordeel boven de andere fondsen. De patroon, die van deze vereeniging lid is, betaalt namelijk een toeslag van 0,02⁵ per week op de wekelijksche premie van 10 cents, die door den werkman moet gestort worden. De zieken-uitkeering bedraagt f 1.— per dag en wordt door den patroon uit eigen kas betaald, evenals deze de contributie ontvangt en in eigen kas stort. Periodiek verrekent de patroon zijne ontvangsten en uitgaven voor dit doel met zijne medeleden. Verlaat vervolgens een werkman zijnen patroon, die lid is van het ziekenfonds van Amstel's Bouwkring, dan kan hij, zoolang hij werkloos is, bij dit fonds verzekerd blijven, indien hij wekelijks de volle premie à f 0,12⁵ aan zijn ouden patroon betaalt. Deze blijft dan voor de ziekenuitkeering aansprakelijk.

Ook aan enkele vakvereenigingen zijn te Amsterdam fondsen verbonden ter uitkeering bij ongelukken of bij ziekte en tot verzekering van de gereedschappen van den werkman tegen brandschade.

Resumtie

Uit het voorgaande blijkt, dat hoewel de bouwvakken uit den aard der zaak tot de bedrijven behooren, die het meest in staat zijn zich lokaal te ontwikkelen, deze ontwikkeling te Amsterdam toch ongeveer hetzelfde beeld vertoont, dat ook uit andere groote steden bekend is.

Groote concurrentie zoowel tusschen de patroons onderling als tusschen de werklieden, heeft er toe geleid, aan de productie, wat spoed en geringen prijs aangaat, steeds hooger eischen te stellen, waardoor de degelijkheid in de uitvoering steeds achteruitging. Die invloeden hebben zich voornamelijk doen gelden bij den eigenbouw, die door het betrekkelijk groote aantal werklieden, hetwelk daarbij gedurende jaren werk vond van grooten invloed is geweest op de geheele ontwikkeling der bouwvakken.

Van den aanvang der stadsuitbreiding af heeft het stukwerk-stelsel steeds grooteren omvang aangenomen, met dat gevolg, dat al spoedig bij langen werktijd hooge loonen konden worden gemaakt, waardoor vele werklieden van buiten naar Amsterdam werden aangetrokken. De zeer geringe invloed, dien de patroons op de zich onmisbaar voelende werklieden konden uitoefenen, gaf aanleiding tot groote onregelmatigheid bij het werk, tot Maandaghouden en daarnaast tot een dikwijls overmatig langen arbeidsduur gedurende de overige dagen der week.

Toen de bouwwoede eenigszins verminderde, waren de werklieden gedwongen zich met lagere stukwerkprizen tevreden te stellen; zij trachtten toen door regelmatig te werken en het maken van den grootsten spoed bij de

uitvoering hunne weekloonen te houden op het vroegere peil, waarnaar zij hunnen levensstandaard hadden ingericht. De drang tot spoed gaf aan den eenen kant aanleiding tot eene verbeterde werkwijze, maar was aan den anderen kant oorzaak van den schromelijken achteruitgang van de kwaliteit van het werk, die nog in de hand werd gewerkt door de omstandigheid, dat vele eigenbouwers niet in staat waren de hoedanigheid van het werk te beoordeelen.

De verlaging van de eischen, die aan het werk gesteld werden, deed de vakbekwaamheid van den werkmán verminderen en maakte het te werk stellen van onvolwassen en halfbekwame krachten mogelijk, terwijl aan den anderen kant de spoed bij het werk den meesten werklieden, die eenigszins op jaren komen en dus niet meer met volle kracht kunnen arbeiden, het vinden van werk zeer bemoeijijkt.

Niettegenstaande den achteruitgang in schier alle vakken bleef de belooning van den werkmán betrekkelijk hoog, hooger althans dan in alle andere steden van Nederland, dank zij den invloed der amsterdamsche vakvereeningen. Maar daardoor bleef de hoofdstad te meer een aantrekkingspunt voor werklieden uit plaatsen, die met Amsterdam belangrijk in loon verschillen.

Ten slotte moet nog gewezen worden op een eveneens ingrijpend gevolg van de veranderingen in het bouwbedrijf voor den werkmán, nl. op het altijd dreigende gevaar der werkloosheid.

De concurrentie onder de aannemers heeft het voor hen onmogelijk gemaakt den werkmán eenige zekerheid te geven, langer aan het werk te worden gehouden dan een bepaald bouwwerk duurt. En daarnaast is de eigenbouw aan gestadige schommelingen onderhevig, schommelingen, die veelal te wijten zijn aan de omstandigheid, of de credietmaatschappijen een grooter of kleiner kapitaal tot plaatsing aanbieden. Dit geeft aan het bestaan van den werkmán eene onzekerheid, die hem de liefde voor zijn vak ontnaemt, welke voor een goede uitoefening daarvan noodig is. De gevolgen van de werkloosheid zijn voor hem van den meest belangrijken aard. De verdiensten gedurende de afgeloopen periode van werkzaamheid laten niet veel gelegenheid tot sparen over. En wat dan is overgespaard, is slechts voldoende om daarvan eenige weken te leven. Een ander vak te gaan uitoefenen — zooals vroeger dikwijls gebeurde — is thans moeilijk, omdat daarin meestal reeds een overvloed van werkkrachten aanwezig is. De eenige overschietende middelen om gedurende den tijd der werkloosheid met het gezin te leven, zijn het crediet en de liefdadigheid. Het eerste doet hem in den winter reeds beschikken over het loon, dat hij in het voorjaar nog ontvangen moet en het tweede middel kan niet nalaten op den duur een demoraliseerenden invloed uit te oefenen.

Wat de verzekering tegen werkloosheid betreft, heeft de commissie gedurende de verhooren, de overtuiging opgedaan, dat over dat denkbeeld niet rijpelijk was gedacht. Zij vernam van niemand eene besliste meening over de wijze, waarop eene dergelijke verzekering zou kunnen worden tot stand gebracht. Zelfs werd het belang der verzekering slechts zelden beseft.

Middelen ter verbetering De Commissie heeft zich de vraag gesteld, op welke wijze eenige verbetering in de geschetste toestanden zou te brengen zijn.

Om de zekerheid te hebben, dat telkens in de vraag naar werkkrachten op voldoende wijze wordt voorzien, is dikwijls de arbeidsbeurs aanbevolen. Uit hetgeen de Commissie van de gehoorde getuigen vernam, bleek haar niet, dat patroons of werklieden in de bouwvakken van eene dergelijke instelling veel verwachten. Door de vele werklieden zelf werd zeer beslist de voorkeur gegeven aan een bureau tot aanwijzing van werk, dat zich zou moeten beperken tot een enkel vak of eenige nauw verwante vakken en verbonden zou moeten zijn aan de vakverenigingen met vertakkingen in de andere steden. Doch welke meening de getuigen ook toegedaan zijn, het staat vast, dat eene arbeidsbeurs tegen de gevolgen van de onregelmatigheid in den bouw zeer weinig vermag.

Wat de verzekering tegen werkloosheid aangaat, is de Commissie overtuigd, dat de oprichting van eene algemeene verzekeringskas, waarin elke werkman zich vrijelijk zou kunnen verzekeren, blijkens de in het buitenland opgedane ervaring eene onmogelijkheid is. Want van den aanvang af zou zulk eene kas het allermeest de slechtere risico's tot zich trekken, hetgeen de premie zou doen stijgen tot eene hoogte, die voor de beurs van den werkman onbereikbaar is. Eene andere vraag is, of deze wijze van verzekering niet mogelijk is voor een beperkten kring van vakgenooten, die elkander genoegzaam kennen en die daardoor kunnen waken tegen de toelating van al te slechte risico's. Ook deze verzekering, die derhalve de gevolgen der werkloosheid alleen zou kunnen verzachten voor een klein aantal personen, behoeft onzes inziens nog eene vrij gecompliceerde organisatie, waartoe de amsterdamsche werkman in den regel nog niet rijp is.

Mogen de genoemde middelen weinig tot het gewenschte doel bijdragen, dan zou echter onzes inziens veel goeds bewerkt worden door de verbetering van de aannemerij en vooral door de beperking van den revolutiebouw.

De opleveringstermijnen bij de aanbestedingen zouden een weinig langer moeten worden gesteld en tevens zou bij de keuze van den aannemer onder de inschrijvers niet enkel moeten worden gelet op de hoogte van de inschrijvingsom, maar daarnaast op de wijze, waarop de aannemer het werk zou willen uitvoeren. Het zou met het oog op dit laatste punt wenschelijk zijn, dat tusschen patroonsverenigingen en vakorganisaties overleg werd gepleegd om te komen tot de vaststelling van uitgewerkte standaardtarieven voor stukwerk, welke dan in de bestekken van kracht moeten verklaard worden.

Ten opzichte van den eigenbouw zou wellicht eenige verbetering verkregen worden, wanneer de de bevoegdheid van het bouwtoezicht tot afkeuring van ondeugdelijk materiaal en onvoldoende hulpmiddelen werd uitgebreid. In dat geval zou ook eene uitbreiding van het personeel niet mogen achterwege blijven.

Aan grondige verbetering is echter niet te denken, zoolang de eigenbouw in handen is van onbemiddelde bouwers, die uitsluitend steunen op het bouwcrediet, hun door de hypotheekmaatschappijen verschaft.

Daarom zou het wenschelijk zijn, dat de nieuwbouw langzamerhand aan de handen van den eigenbouwer werd onttrokken door groote bouwmaatschappijen, die zich ten doel zouden moeten stellen niet alleen woningen te bouwen, maar ook de door haar gebouwde woningen zelf te exploiteeren. Deze zouden er belang bij hebben, dat de nieuwbouw zich meer dan tot nog toe aanpaste aan de behoefte aan woningen. Zij zouden zich spoedig het kapitaal zien toevloeien, dat thans aan de hypotheekbanken wordt toevertrouwd. En de gemeente zou het in hare hand hebben bij de uitgifte van terrein in erfpacht die bepalingen te maken, waardoor zij zekerheid kan verkrijgen, dat de bouwer ook tevens de eigenaar zal blijven.

Het komt ons voor, dat alle pogingen moeten worden gesteund, die tot de oprichting van dergelijke bouwmaatschappijen kunnen leiden. Want alleen dan, wanneer de waarborgen aanwezig zijn, dat het eigenbelang den bouwer brengt tot den bouw van zulk een aantal solide woningen, als de woningsmarkt werkelijk vraagt, is er kans dat de bouw verbetert en de overhaasting bij den arbeid met al hare nadeelige gevolgen verdwijnt en dat er ten slotte in de stadsuitbreiding meer regelmaat komt, die een eerste vereischte is voor de bestaanszekerheid van den amsterdamschen werkman.

Bijlage A

OVERZICHT van de resultaten der telling van de werklooze Timmerlieden, gehouden op 11 November 1897

In de eerste tabel wordt medegedeeld het aantal huis- en scheepstimmerlieden, dat zich bij een der drie bureaux van de commissie aanmeldde, verdeeld over vijf leeftijdsgroepen.

Tabel 1

LEEFTIJD DER WERKLOOZE TIMMERLIEDEN

LEEFTIJD	Huis- timmerlieden	Scheeps- timmerlieden	Samen
Tot 24 jaar	23 7.5 pCt.	—	23 6.5 pCt.
25—39 "	67 21.7 "	5 11.6 pCt.	72 20.4 "
40—54 "	123 40.0 "	9 20.9 "	132 37.4 "
55—64 "	73 23.7 "	19 44.2 "	92 26.0 "
65 en meer	22 7.1 "	10 23.3 "	32 9.1 "
Onbekend	—	—	2 0.6 "
Totaal	308 = 100 pCt.	43 = 100 pCt.	353 = 100 pCt.

Uit deze tabel blijkt, dat bij de huistimmerlieden het grootste werkloozenpercentage zich voordeed in de leeftijdsgroep van 40—54 jaar, terwijl het grootste percentage der scheepstimmerlieden in de andere leeftijdsgroep van 55—64 jaar voorkwam. Dit laatste verschijnsel is daaruit verklaarbaar, dat in de laatste twintig jaren bijna geen werklieden tot scheepstimmerlieden zijn opgeleid. De scheepsbeschieters hebben zich bij de telling onder de huistimmerlieden gerekend.

In tabel 2 wordt de burgerlijke staat der werkloozen en het aantal hunner inwonende kinderen beneden 16 jaar medegedeeld.

Tabel 2

BURGERLIJKE STAAT DER WERKLOOZEN EN HET AANTAL HUNNER
INWONENDE KINDEREN

	Zonder kinderen	Met 1 kind	Met 2 kind.	Met 3 kind.	Met 4 kind.	Met 5 kind.	Met 6 en meer kind.	TOTAAL
Ongehuwd	36	—	—	—	—	—	—	36
Gehuwd	108	49	44	33	25	21	21	301
Weduwnaars	7	2	—	1	2	—	—	12
Gescheiden	2	—	—	—	—	—	—	2
Totaal	153	51	44	34	27	21	21	351

Onder kinderen worden verstaan inwonende kinderen onder 16 jaar.

Van de 351 personen, bekend op het Bevolkingsregister, waren 301 gehuwd. Bijna 44 percent hadden geene inwonende kinderen tot hun last, terwijl meer dan 29 percent drie of meer kinderen hadden.

In tabel 3 is de tijd der vestiging te Amsterdam opgenomen.

Tabel 3

TIJD VAN VESTIGING

Gevestigd te Amsterdam vóór 1 Januari 1892	296
Bij de annexatie van Nieuwer-Amstel	22
Uit andere gemeenten sedert 1892	33
Onbekend	2
Totaal	353

Bijna 84 percent der werkloozen waren geboren Amsterdammers of hadden zich alhier vóór 1 Januari 1892 gevestigd.

Tabel 4 bevat gegevens omtrent den duur der werkloosheid in verband met den leeftijd der werkloozen.

Tabel 4

DUUR DER WERKLOOSHEID IN VERBAND MET DEN LEEFTIJD DER WERKLOOZEN.

LEEFTIJD	minder dan											TOTAAL				
	2 weken	3 w.	4 w.	1-2 m.	2-3 m.	3-4 m.	4-5 m.	5-6 m.	6-7 m.	7-8 m.	8-9 m.		9-10 m.	10-11 m.	11-12 m.	meer dan 1 jaar
tot 24 jaar	4	4	—	6	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	23
25—39 jaar	11	11	7	25	15	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	72
40—54 jaar	12	14	15	44	21	7	9	1	—	—	—	—	—	—	9	132
55—64 jaar	6	10	3	18	21	9	5	3	2	2	—	1	1	1	10	92
65 jaar en meer	3	2	—	3	8	3	3	1	1	—	1	—	—	—	7	32
Totaal	36	41	25	96	73	21	17	5	3	2	1	2	1	1	27	351
	102 = 29%			169 = 48%			43 = 13%			13 = 4%			6%			

Uit deze tabel blijkt dat van 100 werkloozen :

6	werkloos	waren	langer	dan	één	jaar
4	"	"	"	"	"	halfjaar.
13	"	"	"	"	"	drie maanden
48	"	"	"	"	"	een maand
29	"	"	"	"	"	twee weken.

Eene werkloosheid van langer dan vijf maanden kwam hoofdzakelijk voor bij de werklieden, ouder dan 54 jaar.

Van het grootste aantal of 48 pCt. duurde de werkloosheid op den datum der telling langer dan 1 maand en korter dan 3 maanden. Deze hadden dus allen in den zomer werk gehad; ook omstreeks medio October was een groot aantal werkloos geworden, namelijk 29 percent. Men mag dus aannemen, dat 77 percent der personen, die zich aanmeldden, door den zeer ongunstigen stand van den eigenbouw in het vorige jaar vroeger dan anders uit den arbeid waren gestooten.

BIJLAGE B

De stand der werkloosheid onder de Timmerlieden te Amsterdam

DATUM DER WAARNEMING.	Januari				Februari				Maart				April				Mei				
	8	15	22	29	5	12	19	26	5	12	19	26	2	9	16	23	30	7	14	21	28
Aantal timmerlieden waarvan deze statistiek loopt.	990	990	990	990	990	990	990	998	1021	1024	1024	1024	1024	1027	1027	1027	1027	1027	1027	1027	1027
In de 5 vakreventie-Overeenkomst	1022	1125	1210	1210	1210	1200	1209	1210	1230	1230	1245	1245	1245	1250	1250	1250	1255	1255	1255	1255	1255
Totaal	2012	2115	2200	2200	2200	2100	2199	2208	2251	2254	2269	2269	2269	2277	2277	2277	2282	2282	2282	2282	2282
Aantal werkloozen onder deze timmerlieden.	133	148	149	155	154	176	195	191	186	180	173	163	155	162	149	121	95	91	82	63	37
In de 5 vakreventie-Overeenkomst	278	313	312	326	332	333	329	329	333	337	340	338	339	335	334	320	312	294	235	237	236
Totaal	411	461	461	481	486	509	524	520	519	517	513	501	494	497	483	441	407	385	317	300	273
Op 100 timmerlieden wien werkloos.	13.4	14.9	15.0	15.6	15.5	16.6	19.5	19.4	18.2	17.5	16.8	15.8	15.1	15.7	14.5	11.7	9.2	8.8	7.9	6.1	3.6
In de 5 vakreventie-Overeenkomst	27.2	27.8	25.7	26.9	27.4	27.5	27.2	27.1	27.—	27.3	27.2	27.4	27.2	26.8	26.5	25.6	24.8	23.4	18.7	18.8	18.8
Totaal	20.4	21.3	20.0	21.8	22.—	23.1	23.8	23.5	23.—	22.9	22.6	22.—	21.7	21.8	21.2	19.3	17.8	16.8	13.9	13.1	11.9

BIJLAGE C.

De stand der werkloosheid onder de Timmerlieden, bij de controle gehouden in de eerste week van Juni.

	Aantal timmerlieden, waarover registers en controle liepen	Volgens de registers		Bijkeens de controle			
		Aan het werk	Werkloos	Aan het werk in de stad	Aan het werk buiten de stad	Werkloos	Van de registers afgevoerd 1)
Leden der 5 Vakverenigingen	1027	981	46	855	19	56	97
Onverenigden	1255	1020	235	1014	78	132	1
Totaal . . .	2282	2001	281	1869	97	188	128

1) Wegens ziekte, invaliditeit, of, omdat zij in militairen dienst getreden waren, of opgehouden hadden lid der verenigingen te zijn.

BILAGE D

De duur der werkloosheid van de Timmerlieden, leden van vakverenigingen, te Amsterdam gedurende de eerste 25 weken van het jaar 1898.

Leeftijd der Timmerlieden	Aantal weken, gedurende welke de Timmerlieden werkloos waren																									Totaal	
	1	2	3	4	5 en 6	7 en 8	9 en 10	11 en 12	13 en 14	15 en 16	17 en 18	19 en 20	21 en 22	23 en 24	25												
Jonger dan 25 jaar.....	3	—	—	1	2	6	2	2	—	2	—	5	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Van 25 tot 30 »	13	18	9	14	8	11	13	4	2	6	3	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
» 40 » 54 »	15	41	6	10	9	5	14	10	5	11	8	41	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
» 55 » 64 »	2	4	—	5	3	1	5	1	4	2	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
65 jaar en ouder.....	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Onbekend	1	4	1	—	1	—	3	2	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Absoluut.....	34	38	46	31	23	23	37	20	11	22	15	28	4	2	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	320
Totaal } Op 100 leden van vakverenigingen....	3.3	3.7	4.6	3.0	2.2	2.2	3.6	2.0	1.1	2.1	1.5	2.7	0.4	0.2	1.6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31.2

707 = 68,8 leden der vakverenigingen zijn gedurende de 25 weken niet werkloos geweest.

Bijlage E

De STADSUITBREIDING.

Onder de meest belangrijke gemeenten van Nederland, die in onze eeuw eene snelle bevolkingsvermeerdering hebben meegemaakt, behoort ook Amsterdam. Aan de spits dezer beweging staat evenwel de hoofdstad niet. In de periode, die met 1 Januari 1830 aanvangt en met 1 Januari 1897 eindigt, stegen namelijk de Rotterdamsche bevolking met 296 pCt., De Arnhemsche met 280 pCt., de 's-Gravenhaagsche met 241 pCt., de Tilburgsche met 220 pCt. en de Haarlemsche met 181 pCt., terwijl de vermeerdering te Amsterdam 144 pCt. bedroeg. Maar ook de allerlaatste plaats wordt niet door Amsterdam ingenomen; want Utrecht vermeerderde met 122 pCt., Groningen met 105 pCt. en Leiden slechts met 54 pCt. ¹⁾ Van al deze steden verkeert alleen Rotterdam in het buitengewone geval van uitgebreid te zijn met de bevolking van eene stad (Delfshaven), die over het algemeen niet bevolkt was door hen, die in de groote buurstad geen woning konden vinden. Amsterdam daarentegen nam bij de annexatie van een deel van Nieuwer-Amstel slechts een deel harer eigen bevolking terug.

¹⁾ De bevolking bedroeg	op 1 Jan. 1830	op 1 Jan. 1897
te Amsterdam	202364 zielen	494189 zielen
» Rotterdam	72294 »	286105 »
» 's-Gravenhage	56105 »	191530 »
» Utrecht	43407 »	96349 »
» Leiden	34564 »	53368 »
» Groningen	30260 »	62295 »
» Arnhem	14509 »	55064 »
» Haarlem	21667 »	60788 »
» Tilburg	11726 »	37546 »

Te Amsterdam, Rotterdam, Leiden en Utrecht werd in deze periode het grondgebied vergroot.

Hoewel derhalve de uitbreiding der Amsterdamsche bevolking eenigszins bij die van andere steden achterbleef, waren de moeilijkheden, aan de uitlegging der hoofdstad verbonden, ongetwijfeld grooter dan van vele der overige steden. Tot nog toe was hare uitlegging steeds regelmatig en systematisch geschied. De verdienste daarvan komt in de eerste plaats aan het goede inzicht der bestuurders, maar naast dezen aan de gemakkelijke en praktische wijze van onteigening van toenmaals toe. Indien er eene stad in Nederland was, die voor hare uitlegging behoefte had aan een tot in de onderdeelen nauwkeurig vooruit vastgesteld plan, dan was het voorzeker de hoofdstad. Hare ligging in den vorm eener halve maan maakte het noodig, dat veel grond beschikbaar bleef voor straten en grachten. De ligging dezer verkeerswegen moest reeds dadelijk bij de uitlegging bepaald zijn. En om dit zonder al te groote financieele opofferingen te kunnen doen, moest de stadsregeering het geheele grondgebied der uitbreiding in hare handen hebben. Aan dezen eisch was voldaan, toen men met de voorlaatste stadsuitlegging in 1658 een aanvang maakte. Alle lande, tuinen en erven, die tusschen de oude en de nieuwe halve cirkels lagen, werden den eigenaars volgens taxatie van schepenen onteigend. Na de onteigening had men dus de handen vrij tot het aanleggen van markten, grachten en straten. De oude fortificaties konden worden geslecht en de nieuwe buitenwallen gegraven. De overige grond werd weder verkocht, waarbij allerlei voorwaarden en bepalingen konden worden gemaakt om te zorgen, dat het nieuwe overal bij het oude paste en waardoor het tot stand komen van lange, eentonige, rechte straten onmogelijk was.¹⁾ Opnieuw werd de stad met muren omringd, zoodat de Singelgracht de uiterste grens der bebouwde kom vormde. De stad had hiermede eene uitbreiding ondergaan van 295 bunders, zoodat hare oppervlakte in 1682 726 bunders bedroeg. Dien omvang behield Amsterdam tot voor 30 jaren.

De laatste uitlegging van Amsterdam in onze eeuw staat bij de 17^e eeuwsehe in menig opzicht achter. De behoefte aan belangrijke verwijding der grenzen doet zich eerst tusschen 1860 en 1870 gevoelen. Tot dat jaar was de bevolking wel gestegen, maar nieuwe stadsdeelen aan te bouwen was nog niet noodig geweest. Tot het jaar 1839 bedroeg de bevolkingsvermeerdering jaarlijks niet meer dan 4,4 per 1000 inwoners. In de periode 1839—49 steeg de jaarlijksche aanwas tot 6 per 1000, in de periode 1849—59 tot 8,8 per 1000 en in de tien jaren, die daarop volgen, gemiddeld tot 8,7 per 1000. Die vermeerderde bevolking had de oude van den Franschen tijd af onbewoonde huizen weder in gebruik doen nemen, of had van de bij den verminderden handel overbodig geworden pakhuizen woonhuizen gemaakt. Eerst in de eerste jaren na 1860 kwam er gebrek aan huizen, waarin slechts nieuwe aanbouw op het terrein der vroegere wallen en buiten de oude Singelgrachten

¹⁾ Zie Amsterdamsch Jaarboekje 1888. D. C. MELJER JR. de uitbreiding van Amsterdam in de 17^e eeuw.

kon voorzien. Huizen begonnen te verrijzen op de terreinen, thans vormende de wijken WW, XX, LJJ en ZZ. ¹⁾

De groote bevolkingsaanwas en de daarmee samengaannde belangrijke behoefte aan nieuwe woningen begint echter eerst na 1869. In de periode van 1870—79 bedraagt de toename reeds 18 per 1000 inwoners, terwijl zelfs na 1875 cijfers als 22,1 en 26,1 worden bereikt. Nog hooger stijgt de vermeerdering in de jaren 1880 en 1881 (28,9 en 36,3 per 1000 inwoners.)

Op het eind van 1881 is echter het toppunt bereikt en de beide daarop volgende jaren leveren cijfers van 35,9 en 31,8. De gemiddelde jaarlijksche vermeerdering in de periode 1880—1889 bedroeg 25,6 per duizend. Veel minder belangrijk is de stijging der bevolking in de jaren na 1890. Door elkaar was zij niet grooter dan 2,1 per jaar; terwijl zelfs het jaar 1894 het zeer lage cijfer van 7,9 oplevert, een cijfer dat sedert 1866 niet meer was beleefd.

¹⁾ De bevolkingsvermeerdering en de nieuwbouw van woningen (voltooid huizen) bedroeg:

JAAR	BEVOLKINGSTOENAME		Aantal voltooid nieuwe huizen	JAAR	BEVOLKINGSTOENAME		Aantal voltooid nieuwe huizen
	Totaal	per 1000 inwoners			Totaal	per 1000 inwoners	
1863	3475	13,6	29	1880	9185	28,9	592
—64	1218	4,7	48	—81	11851	36,3	753
—65	2983	11,5	32	—82	42154	35,9	931
—66	1807	6,9	89	—83	44125	31,8	430
—67	3129	11,8	143	—84	5334	44,8	385
—68	4137	15,5	132	—85	5665	15,5	474
—69	—6665 ^{a)}	—24,5 ^{a)}	152	—86	6361	17,4	604
1870	4955	18,7	162	—87	44330	29,9	735
—71	3457	12,8	158	—88	9408	24,1	468
—72	4254	15,6	155	—89	8637	21,6	313
—73	4179	15,—	314	1890	9478	23,2	502
—74	4988	17,7	284	—91	9375	22,4	402
—75	3055	10,6	317	—92	40978	25,7	576
—76	6218	21,4	481	—93	8765	20,—	563
—77	6066	20,5	463	—94	3523	7,9	595
—78	6682	22,1	258	—95	6177	13,7	582
—79	8063	26,1	393				

dus in de perioden:

		per jaar				per jaar	
1865—67	7919	10,4	264	1886—88	27099	23,7	4807
1868—70	2427 ^{a)}	3,2 ^{a)}	446	1889—91	27490	22,4	4217
1871—73	41890	14,5	627	1892—94	23266	17,9	4734
1874—76	44256	16,6	1079				
1877—79	20814	22,9	1114	1863—69	40084	8,7	625
1880—82	33190	33,7	2276	1870—79	51912	18,—	2982
1883—85	22124	20,7	1289	1880—89	91050	26,1	5685
				1890—95	48296	21,6	3220

^{a)} Achteruitgang in 1869 wegens de volkstelling.

Onder de particulieren, die in eene hernieuwde opkomst van Amsterdam geloofden, stond Dr. SARPHATI vooraan. Aan zijn initiatief was de bouw van het Paleis voor Volksvlucht te danken en van de wijk, die daaromheen ligt. Zijne werkzaamheid op dit gebied neemt omstreeks het jaar 1854 een aanvang. Toen werd reeds de bouw van een tentoonstellingspaleis voorbereid, waarvan de plannen door den architect OUTSHOORN werden ontworpen.

Hoewel het kapitaal voor den bouw van het paleis reeds den 14den Juli 1856 volteekend was, duurden de onderhandelingen met het gemeentebestuur en het departement van oorlog nog twee jaren. Den 14den Juli 1858 werden de plannen voor den bouw bij de gemeente definitief ingediend en het benodigde terrein in erfpacht gevraagd.¹⁾ Aan dat verzoek werd door den Gemeenteraad voldaan en kort daarop valt de Utrechtsche poort onder sloopers handen. Dit feit opent de periode der moderne stadsuitbreiding.

Nauwelijks is in het voorjaar van 1859 met den bouw een aanvang gemaakt, of Dr. SARPHATI wendt zich tot den Raad met een plan tot verfraaiing van den omtrek van het Paleis en van de Amsteloevers. Plotseling doen zich moeilijkheden voor, die de geheele uitvoering van het plan hadden kunnen verhinderen. De Minister van Oorlog namelijk wenschte de beschikking te krijgen over de terreinen van het bolwerk Onderkerk en het Drilveld, ten einde daarop nieuwe kazernes te bouwen. Om dit gevaar voor de omgeving zijner stichting af te wenden, biedt Dr. SARPHATI de gronden van het bolwerk Muiden aan de gemeente aan, waarmede zich de Minister ten slotte tevreden stelde. Den 18den Juni 1862 krijgt Dr. SARPHATI de goedkeuring op zijne bouwplannen.

Volgens de verleende concessie werden afgestaan de gemeente-gronden en wateren begrepen binnen een gebroken lijn, aanvangende bij de Singelgracht, tusschen de Utrechtsche- en Weteringpoort, aan de oostelijke grens van het terrein der Hollandsche gasfabriek, de afschutting van deze volgend tot het nieuwe Amstelstraatje, langs deze en den Noordelijken wal van het Amstelgrachtje loopend tot aan den Binnen-Amstel. Daarna over de Hooge Sluis, langs den zuidelijken wal van de Lijnbaansgracht. Van hier zou de grenslijn loopen in de richting van de bolwerken Weesp en Ooster Blokhuis langs het terrein van de Rijnspoorwegmaatschappij, dit ten Westen begrenzen, en vandaar tot aan de liniet der gemeente Amsterdam; de lijn zou deze liniet volgen tot aan de Boeren Wetering, langs deze tot de Singelgracht, en deze weer volgen tot het punt van aanvang.

Deze ruimte zou verdeeld worden in 6 bouwvakken, De onkosten voor het aankopen, onteigenen en in orde brengen der gronden, het dempen van water enz. vereischt tot uitvoering, zou geheel en al komen ten laste van den concessionaris. Deze concessie werd verleend voor 30 jaar.

De weldra door Dr. SARPHATI opgerichte bouwmaatschappij, aan wie in 1865 op zijn verzoek de concessie werd overgedragen, ving met de bebouwing van een deel van hare terreinen aan.

Intusschen was men ook op andere plaatsen, als op de genormaliseerde

¹⁾ Bij Gemeenteradsbesluit van 14 Juni 1865 ging het terrein in vollen eigendom over.

Schans tusschen Haarlemmerplein en Raambarrière, nabij het Funen aan de buitenzijde der Singelgracht gaan bouwen.

Langzamerhand echter was het gemeentebestuur tot het bewustzijn gekomen, dat men aan de uitbreidingsplannen van particulieren niet meer den vrijen loop mocht laten. De stadsingenieur, de heer J. G. VAN NIFTRIK, werd belast met het ontwerpen van een uitbreidingsplan, waarmede hij reeds in het jaar 1867 gereed kwam. Zijne voorstellen werden toen door het dagelijksch bestuur aan de Gemeenteraad aangeboden bij een schrijven ¹⁾, waarin o. a. de volgende overweging voorkomt:

„Bij de toenemende bevolking, de steeds klimmende behoefte aan goede woningen en bij de allerwege ontwakende zucht tot bouwen, werd allengs het gemis aan een plan van regelmatige uitbreiding der stad dermate gevoeld, dat wij gemeend hebben u kennis te moeten doen nemen van een plan, door den stadsingenieur ontworpen.”

Bij het ontwerpen van dit plan had de stadsingenieur, evenals bij de vorige stadsuitbreidingen was geschied, zich op het standpunt gesteld van vrij over het geheele terrein van uitbreiding te kunnen beschikken, zoowel over het gebouwde als over het ongebouwde en de bebouwing te doen op opgehoogde en buiten het polderverband gebrachte gronden.

Achter de minder gezochte wijken der oude stad (Jordaan) had hij eene groote arbeiderswijk ontworpen. In de nabijheid hiervan, aan de overzijde van de Kostverloren Wetering, waren terreinen uitsluitend bestemd tot het oprichten van fabrieken. Zuidwaarts van de arbeiderswijk, in den omtrek van het Bleekerspad, was een volkspark geprojecteerd. Tusschen dit en het Vondelpark zou een geregelde stadsbebouwing volgen met een open marktplein. Daar was ook eene plaats aangewezen voor twee kerken. De toen reeds bestaande bebouwing aan de oostzijde van den Overtoom was behouden en met de in aanbouw zijnde nieuwe rij woonhuizen tegenover de Leidsche poort tot één blok vereenigd. Het terrein dat zich van het Vondelpark uitstreckte tot aan de Boerenwetering was bestemd voor een wijk van villa's met groote tuinen. Eenige voorname gebouwen zouden in dit stadsgedeelte eene plaats vinden, nl. een museum (het latere Rijksmuseum), een nieuwe schouwburg en eene groote kerk.

Aan de oostzijde van de Wetering werd het ontwerp beheerscht door het ontworpen Centraal Spoorweg-station, dat zuid-westelijk van het Paleis voor Volksvlijt zou liggen en door eene breede allée, te vormen door de gedempte Reguliersgracht, met de oude stad verbonden zou zijn.

Benoorden het stations-emplacement was eene geregelde stadsbebouwing voorgesteld, terwijl ten zuiden daarvan eene wijk met buitenplaatsen en tuinen was ontworpen. Deze vakken zouden aan den westelijken Amstel-oever aansluiten.

Aan den anderen kant van den Amstel moest rekening worden gehouden met de bestaande lijn van den Rijnspoorweg en de geprojecteerde lijn van den Oosterspoorweg. Daar werd voorgesteld eene wijk voor goeuden en een

¹⁾ Missive van Burgemeester en Wethouders van 13 April 1867, *Gemeenteblad* afd. I, blz. 93.

terrein voor burger- en arbeiderswoningen. In dit deel, begrensd tusschen Amstel en Oeterwalerweg, was een marktplein met groote kerk opgenomen. Om de Oosterbegraafplaats zou een bosch worden aangelegd.

Aan de overzijde van den Oeterwalerweg tot den Diemer-Zeedijk werd het uitbreidingsplan besloten door een groot rij- en wandelpark met bebouwing.

Door het geheele plan zou een 30 Meter breede, met twee rijen boomen beplante allée loopen, die de geprojecteerde pleinen zou kruisen en waaraan het Centraal-station zou liggen.

Het plan van den stadsingenieur ontmoette evenwel in den Raad grooten tegenstand. De Commissie van voorbereiding van de Publieke Werken oordeelde het plan noch doelmatig, noch uitvoerbaar. Ondoelmatig wegens de stelselmatige wijkindeeling, (hetgeen later zou blijken een der grootste verdiensten van het plan te zijn geweest); onuitvoerbaar aangezien alleen volledige onteigening van het gansche uitbreidingsterrein de uitvoering van het plan mogelijk kon maken en deze onteigening zou afstuiten op de tot nog toe gevolgde toepassing der onteigeningswet. Deze bezwaren waren oorzaak, dat de Raad het plan verwierp en op voorstel van de Commissie voor de Publieke Werken Burgemeester en Wethouders uitnoodigde „onverwijd eenige hoofdlijnen te ontwerpen, die in het belang van het openbaar verkeer of uit anderen hoofde voor eene spoedige uitvoering in aanmerking komen.”⁴⁾

Telkens wanneer zich de behoefte aan bebouwing zou voordoen, zouden Burgemeester en Wethouders dus een partieel stratenplan indienen. Aan die opdracht voldeden zij in 1869 met betrekking tot een terrein tusschen Amstel en Overtoom en in 1872 met betrekking tot een terrein ten Westen van de Boerenwetering.

Deze partieele stratenplannen konden evenwel niet verhinderen, dat op verschillende plaatsen langs den geheelen buitenrand, van de Willemspoort tot de Muiderpoort, terreinen werden bebouwd.

De Nederlandsche Bouwmaatschappij, die in 1865 de concessie-SARPHATI had overgenomen, was begonnen met den bouw van eenige huizen wederzijds van het Paleis voor Volksvlucht, het tegenwoordige Oost- en Westeinde. Aan den buitensingel bij het Rij- en Wandelpark en tegenover de Hollandsche gasfabriek verrezen enkele nieuwe huizen. Bij de Utrechtsepoort werd een blok arbeiderswoningen van de maatschappij „de Bouwkas” gezet. De grootste bouwlust intusschen heerschte in de Plantage, in de omgeving van den Dierentuin en in de Sarphatistraat.

In hoofdzaak had de nieuwbouw omstreeks het jaar 1868 de oude Singelgrachten nog niet overschreden. Alleen de bouw in den Binnendijkschen Buitenveldertschen polder, waar de terreinen van de Nederlandsche Bouwmaatschappij (concessie Sarphati) gelegen waren, maakte op dien regel eene uitzondering. De eerste eenigszins belangrijke stijging der bevolkingsvermeerdering had dan ook niet vroeger dan 1868 plaats.

Na dat jaar begint eerst de aanwas der bevolking een jaarlijks vermeerderenden omvang te krijgen. In 1868 met 15,5 per 1000 zielen begonnen,

⁴⁾ Zie Rapport der Commissie (*Gemeentebld* 1868, afd. 1 N°. 46, blz. 35—63) en de Behandeling in de Zitting van den Gemeenteraad van 8 April 1868 (*Gemeentebld* 1868, afd. 2, blz. 144—145).

houdt de stijging aan, totdat in 1881 het culminatiepunt van 36,3 is bereikt. In die jaren 1868—1881 ligt de grootste uitbreiding der stad.

Deze veertienjarige periode kan uit het oogpunt der uitbreidingstechniek in twee deelen worden gesplitst, nl. de periode van 1868—1877, waarin de stratenplannen der gemeente altijd achter den bouwlust der particulieren aankomen en de periode van 1877—1881, waarin wederom een algemeen uitbreidingsplan van gemeentewege de richting der uitbreiding aan de particulieren aanwijst.

In deze eerste vrije periode werd veel gebouwd, zooals blijkt uit de volgende tabel. ¹⁾

JAAR	B U U R T							TOTAAL
	V	W	VV	WW	XX	YY	ZZ	
1861.....	—	1	—	2	4	2	—	9
1862.....	1	1	—	4	5	4	3	18
1863.....	1	2	2	10	5	—	1	21
1864.....	4	3	7	8	4	3	3	32
1865.....	24	1	1	9	12	2	—	49
1866.....	19	15	3	9	9	7	1	63
1867.....	17	—	2	3	9	18	5	54
1868.....	8	8	2	6	6	13	14	57
1869.....	16	14	4	9	8	10	24	85
1870.....	10	15	4	5	24	14	4	76
1871.....	4	12	2	9	18	13	4	62
1872.....	14	39	2	8	35	42	20	160
1873.....	4	28	1	22	28	44	13	140
1874.....	17	40	7	6	6	139	4	219
1875.....	17	19	2	26	5	170	11	250
1876.....	2	12	9	64	4	196	67	354

Gaan wij in het bijzonder na, met welke straten in deze eerste periode een aanvang werd gemaakt.

In het Noordwestelijk deel der stad (buurten TT, UU, VV, WW) wordt nog niet gebouwd. In de Marnixstraat (buurten DD-JJ en MM-QQ) echter des te meer. Daar verrees het eene blok na het andere, o. a. drie blokken van 280 arbeiderswoningen. In één enkel jaar (1871) werden daar tusschen Zaag- en Willemspoort niet minder dan 108 perceelen gebouwd.

In het Zuidwestelijk deel (buurt XX) was in 1867 met de Vondelstraat begonnen en volgde in 1872 de eerste Constantijn Huygensstraat. In de buurt YY opent een blok in de Gerard Doustraat in 1872 de rij. In hetzelfde jaar wordt daar ook aan de P. C. Hoofstraat gewerkt. Daarop volgt in dezelfde buurt onafgebroken de bouw van een reeks [nieuwe straten, n. l. de Jacob van Campenstraat, de Frans Halsstraat, de van der Helststraat, de

¹⁾ Deze tabel heeft betrekking op de bouwvergunningen, die echter in dezen tijd, waarin de speculatiebouw nog weinig ontwikkeld was, wel bijna alle door werkelijke bouw zullen gevolgd zijn.

Ruysdaelkade, de Stadhouderskade (1872), de Ferdinand Bolstraat (1873), de Govert Flinckstraat de Jan Steenstraat (1874) en de van Baerlestraat in 1875. De overige straten dezer buurt ontwikkelen zich eerst in de bouwperiode na 1880. In de vijfjaren 1875—1880 komen daar geen nieuwe straten tot stand.

De omgeving van het Frederiksplein (buurt Z) behoort natuurlijk tot de allereerste bouwvakken der stadsuitbreiding. In het Westeinde wordt reeds in 1866 met bouwen een aanvang gemaakt. Daarna in het Oosteinde (1869) en in de Sarphatistraat (1870). De Sarphatikade volgt eerst in 1878.

Bij de Weesperpoort (buurten W en ZZ) in de nabijheid van het Station komen de Tulpstraat, Huidekoperstraat, Huddestraat in 1870, de Andrieszkade en de Spinozastraat in 1872, het Tulpplein in 1875 tot stand en wordt begonnen met de Boerhave-, Swammerdam- en van Leeuwenhoekstraten (1876).

Buiten de Muiderpoort worden de Commelin-, Dapper-, Vlaming-, van Swinden- en Wagenaarstraten aangelegd en gedeeltelijk bebouwd (1875—77). De aanbouw in de Plantage dateert evenals de omgeving van het Frederiksplein van de eerste jaren van den nieuwbouw (1866—1870). De naaste omgeving van de Muiderpoort komt eerst na 1880 tot stand; de nieuwe straten op de Oostelijke eilanden dateeren ook eerst van 1878—80 en behooren dus tot de tweede periode, waarover hierachter zal gesproken worden.

Intusschen was men hoe langer hoe meer tot de overtuiging gekomen, dat de vaststelling van partieele stratenplannen nooit tot een genoegzaam in elkaar grijpend stel van nieuwe verkeerswegen kon leiden. De weg, dien men in 1867 had afgekeurd, moest weder worden ingeslagen en een algemeen uitbreidingsplan worden vastgesteld. Zoo vrij als men in 1867 in dit opzicht was geweest, was men in 1876 niet meer. Sommige stadsgedeelten hadden reeds een bepaalden vorm aangenomen, waarin geen verandering meer te brengen was. Bij de vaststelling van een algemeen plan was dus haast. Dat dit ook de meening was van het toenmalige dagelijksche bestuur der gemeente, blijkt uit de memorie, die het nieuwe uitbreidingsplan begeleidde.

„Hoezeer aan een dergelijk plan, in het jaar 1867 aangeboden, geen gunstige ontvangst ten deel viel, en de Gemeenteraad toen niet verder wilde gaan dan tot het vaststellen van eenige lijnen, is het meer en meer gebleken, dat de bestaande woningnood het particulier initiatief dermate opwekt hierin te voorzien, dat men zonder zich aan die lijnen te storen, plannen ontwerpt voor elk ter bebouwing eenigszins geschikt terrein, waar ook gelegen. Voor het uitvoeren dier plannen is, waar het den aanleg der wegen en andere voor den openbaren dienst bestemde werken betreft, medewerking der gemeente noodig, doch die medewerking kan niet worden verleend, wanneer niet blijkt dat die plannen aan eene regelmatige uitbreiding der stad niet in den weg staan, en dit laatste kan slechts beoordeeld worden bij het bestaan van een algemeen plan van uitbreiding.” ¹⁾

¹⁾ Zie voor de voordracht: *Gemeenteblad* 1876, afl. 1, blz. 117—128; voor het verslag der afdeelingen aangaande deze voordracht: *Gemeenteblad* 1876, afl. 1, blz. 1133—1142; voor het antwoord op dit Verslag: *Gemeenteblad* 1877, afl. 1, bladz. 53—58; en voor de behandeling in den Raad: *Gemeenteblad* 1877, afl. 2, blz. 114—125, blz. 134—152 en blz. 157—172.

Ook thans wenschten Burgemeester en Wethouders, dat over dit plan door den Raad alleen in algemeene trekken zou worden geoordeeld, zonder over de details te beslissen. Daaruit zou volgen, dat als particulieren aan plannen tot bebouwing uitvoering wenschten te geven, zij die in dien tijd in overeenstemming konden brengen met het algemeene plan, doch geenszins dat reeds van gemeentewege tot onteigening van grootere of kleinere uitgestrektheden zou worden overgegeen. Als beginsel werd tevens aangenomen, dat de voor de toegangswegen benoodigde gronden door de aangrenzende eigenaars aan de gemeente kosteloos moesten worden afgestaan.

Het ontwerp omvatte 12 bouwblokken, meerendeels gescheiden door bestaande waterwegen, t. w.:

- Blok I tusschen Westerdoksdijk en Haarlemmertrekvaart.
- " II tusschen genoemde vaart en de Kattensloot.
- " III tusschen Kattensloot en eene gracht ontworpen in het verlengde van de Bloemgracht (Hugo de Grootkade).
- " IV tusschen Hugo de Grootkade en Overtoomsche vaart.
- " V tusschen Overtoom en P. C. Hooftstraat.
- " VI tusschen P. C. Hooftstraat en Ruysdaelkade (Wetering).
- " VII tusschen Wetering en Amstel.
- " VIII tusschen Amstel en Rijnspoorweg.
- " IX tusschen Rijnspoorweg en Oetewalerweg thans Linnaeusstraat.
- " X tusschen Linnaeusstraat en Pontanusstraat.
- " XI Stads-Rietlanden.
- " XII Funen.

Ook nu weder wenschte men de bestemming der in die bouwblokken te bouwen huizen eenigermate van te voren aan te wijzen.

In de blokken 1, 2 en 12 zou plaats zijn voor arbeiderswoningen. In blok 4 waren twee grachten ontworpen, waardoor dat blok meer geschikt scheen voor die industriëen, die de nabijheid van een waterweg behoeven. Voor de groote industrie zou men terreinen vinden in blok 11 en 2. Voor den houthandel zouden de terreinen van blok 1 het gunstigst gelegen zijn. Plantsoenen waren ontworpen in blokken 1, 2 en 9. De daarin gelegen begraafplaatsen zouden opgeheven worden. In verschillende blokken zijn ruimten ontworpen voor pleinen en markten. In blok 4 zou het nieuwe Buitengasthuis geplaatst worden. De geheele uitbreiding zou worden doorsneden door twee groote ring-verkeerswegen, nl. de Stadhouderskade genormaliseerde Buitensingelgracht) en de Ceintuurbaan.

Eerst werd in den Raad het besluit genomen, dat een algemeen uitbreidingsplan zou worden vastgesteld (Vergadering van 14 Februari 1877 en daarna werd plan en onderdeelen besproken en met kleine wijzigingen goedgekeurd (Vergaderingen van 21 en 28 Februari 1877).

Het hier omschreven uitbreidingsplan geldt ook thans nog. Sedert 1877 zijn daarin wel enkele wijzigingen gebracht; in de algemeene trekken echter is geene verandering gekomen.

De periode, die op de vaststelling van het uitbreidingsplan volgde tot

het jaar 1883, is eene periode van omvangrijken aanbouw geweest, die vrijwel met de bevolkingsvermeerdering gelijken tred hield. Vergelijken wij die algemeene bevolkingsvermeerdering met den nieuwbouw, dan zien wij het volgende:

In 1876	bedroeg de bevolkingsvermeerdering	6218	inw. en werden	481	huizen voltooid,
" 1877	" " " "	6066	" " " "	463	" "
" 1878	" " " "	6682	" " " "	258	" "
" 1879	" " " "	9063	" " " "	393	" "
" 1880	" " " "	9185	" " " "	592	" "
" 1881	" " " "	11851	" " " "	753	" "
" 1882	" " " "	12154	" " " "	931	" "
" 1883	" " " "	11125	" " " "	430	" "

In 1882 is bij beide het culminatiepunt bereikt.

De vermeerdering der huizen in de wijken V, W, VV, WW, XX, YY en ZZ blijkt uit de onderstaande tabel.

JAAR	B U U R T							TOTAAL
	V	W	VV	WW	XX	YY	ZZ	
1877	6	—	—	1	8	74	32	121
1878	11	7	—	4	42	92	105	261
1879	5	5	17	17	22	121	55	242
1880	10	13	42	71	81	124	146	487
1881	25	15	9	122	108	127	242	648
1882	6	5	36	54	85	153	83	422
1883	8	6	13	88	61	114	79	369

In dezen tijd is het grootste deel van de nieuwe stad tot stand gekomen.

In blok I moet het eerst vermeld worden de concessie REDEKER BISSDOM van 23 Maart 1879. Aanvankelijk was daar de lust tot bouwen gering. In 1878 werd met den aanleg der Barentzskade, Barentzstraat, Heemskerckstraat, Houtmankade, Planciusstraat, Lemairegracht en -straat, Tasman- en Spaarndammerstraat een aanvang gemaakt. De verdere bebouwing aldaar volgt eerst na 1883.

In blok II, dat al even weinig in trek was als blok I, was in het begin de bouw zeer gering. In 1881 werd een aanvang gemaakt met den bouw op de Nassaukade.

Er werden in 1880 25 perceelen gebouwd nabij het Westelijk Entrepôtdok, in 1881 een zelfde aantal in de Nassaustraat, terwijl o.a. ook 19 perceelen werden gebouwd aan den Haarlemmerweg in 1882 en 13 in de De Wittenstraat in 1883.

In Blok III dateert de groote bebouwing ook eerst van de periode die gevolgd is op 1883.

Voor dien tijd werd voornamelijk gebouwd aan de Nassaukade: de Ver-

eeniging tot oprichting en instandhouding van het Protestantsch Weduwen en Weezenfonds liet 12 perceelen nabij de Rotterdamsche brug, de diaconie der Hervormde gemeente 18 bij de Raampoort bouwen.

Door particulieren werd voornamelijk tusschen deze twee punten en aan de ontworpen van Oldenbarneveltkade gebouwd.

In tegenstelling met den aanbouw in de blokken I—III, was de uitbreiding in het zuidelijk deel der Gemeente zeer belangrijk.

Blok IV, gelegen tusschen de Hugo de Grootkade en de Overtoomsche Vaart (het van Lennepkwartier) en blok VII tusschen de Boerenwetering en den Amstel ondergingen de sterkste uitbreiding. Zoo werd in enkele jaren het grootste deel van de Van Lennep- en Da Costastraat gebouwd, zoodat b.v. in 1881 66 perceelen, in 1882 ongeveer 85 werden gebouwd.

In Blok VII verzezen geheele straten: de Hemony-, Govert Flinck-, Jan Steen-, de Van Wou- en Jan van der Heijden- werden 1879, '80, '81 en '82 voor het grootste deel volgebouwd, waarbij zich aansloten de op de Ruysdaelkade uitkomende, reeds ten deele aangelegde straten, als: Jacob van Campen-, Quellijn-, Gerard Dou-, Saenredam- en Daniël Stalpertstraat.

Hoewel minder, ook in wijk ZZ, omvattende de blokken VIII, IX, X en XI, was de uitbreiding sterk. De aanleg van Swammerdam-, Boerhave- en Leeuwenhoekstraten werden voortgezet, de Weesperzijde doorgetrokken.

Ook aan de Linnaeusstraat en de terzijde liggende straten, zoowel zich uitstrekkend naar den Rijnspoorweg als naar de zijde van den Oosterspoorweg werd geregeld voortgewerkt.

Naast de vele kleinere burger- en arbeidershuizen heeft de bouwperiode van 1877—1883 ook verscheidene grootere gebouwen aan te wijzen.

Niet minder dan 14 diamantslijperijen werden in die jaren gebouwd; verder het gebouw d' Geelvinck, de Kweekschool voor de Zeevaart (1878), gebouw Frascati (1879), 't gebouw voor den Werkmansstand op Rapenburg, 't gebouw van „de vrije gemeente” (1880), de industrieschool voor vrouwelijke jeugd, 't Paviljoen Vondelpark (1881), het Aquarium (1882), het gebouw van den Werkenden Stand, eene R. K. Kerk op den Singel nabij de Beulingstraat, het Weeshuis der Ned. Herv. Gemeente, het Panopticum, eenige broodfabrieken (1882), terwijl in 1883 het Doelen-Hotel, de Passage Prins Hendrikkade, de Suikerraffinaderij aan de van Noordtkade en de galerij in den tuin van het Paleis voor Volksvlucht werden gebouwd.

In deze periode werd daarenboven het Rijksmuseum ondernomen, een kerk der Nederd. Herv. Gemeente, het Centraal-Station en het Administratiegebouw voor de Hollandsche IJzeren Spoorweg-maatschappij.

Uit het vorenstaande blijkt voldoende, dat de grootste bedrijvigheid in den nieuwbouw heerschte, eene bedrijvigheid, die echter niet lang op dezelfde hoogte bleef.

Het Tentoonstellingsjaar 1883 werd evenals in vele andere bedrijven ook in het bouwbedrijf een jaar van overgang. Tengevolge van de speculatie in de bouwzaken met het oog op de tentoonstellingsdrukte overtrof de aan bieding verre de vraag naar gebouwde perceelen. De crisis trad na afloop der tentoonstelling in.

Terwijl in de jaren 1880 — 1882, 2266 huizen gebouwd waren, daalde dit aantal in 1883 — 1885 tot 1289.

In deze periode wordt voornamelijk in blok IV gebouwd. De van Lennepstraat wordt doorgetrokken, en voor het grootste deel worden de Kinker-, Da Costa-, Bilderdijk- en Helmersstraten volgebouwd.

In buurt YY valt in de jaren 1883 — 1886 eenige verflauwing waar te nemen. Alleen het Sarphatipark (1887) komt in bebouwing. Eenzelfden stilstand wijzen in die periode ook de bebouwingen van andere buurten aan. Alleen blok XII maakt daarop eenigermate eene uitzondering. Het aanleggen en bebouwen van Krayenhoff-, Blanken- en Bootstraten kan juist in 1884 en 1885 geconstateerd worden.

Na 1886 volgt echter weer een tijd van grootere levendigheid in het algemeen. De jaren 1886 en 1887 wijzen weder eene toeneming van den huizenbouw aan. De reeds genoemde straten van blok XII worden voortgezet. De omgeving der Muiderpoort komt tot stand. In de buurt YY (blok 6 en 7), en ook in de buurt tusschen Overtoom en Potgieterstraat (blok 4) herleeft de bouwlust. Maar overal slechts voor korten tijd.

Op deze periode van herleving 1886 — 1887 volgen de depressie-jaren 1888 en 1889, die van 1890 af op hunne beurt gevolgd worden door een tijdvak van gestadigen aanbouw op alle punten der nieuwe stad, waartoe evenwel de verminderde bevolkingsaanwas der laatste jaren geen aanleiding had gegeven. ¹⁾ De voortgang van den aanbouw in de laatste jaren is dan ook niet zoozeer aan de behoefte aan woningen te wijten, dan aan omstandigheden, die met het bouwcrediet samenhangen. De jaren na 1890 wijzen op eene overspeculatie in den woningbouw, die eerst in den winter van 1896 tot staan kwam.

1)	In 1884	steeg de bevolking met	5334	zielen en werden	385	huizen voltooid.
»	1885	» » » »	5665	» » »	474	» »
»	1886	» » » »	6361	» » »	604	» »
»	1887	» » » »	11330	» » »	735	» »
»	1888	» » » »	9408	» » »	468	» »
»	1889	» » » »	8637	» » »	313	» »
»	1890	» » » »	9478	» » »	502	» »
»	1891	» » » »	9375	» » »	402	» »
»	1892	» » » »	10978	» » »	576	» »
»	1893	» » » »	8765	» » »	563	» »
»	1894	» » » »	3523	» » »	595	» »
»	1895	» » » »	6177	» » »	582	» »

Bijlage F

Het BOUWCREDIET te Amsterdam.

Nadat de Commissie uit verschillende getuigenissen reeds den indruk had ontvangen, dat de misstanden in den speculatiebouw alhier voor een deel te wijten waren aan de wijze, waarop het bouwcrediet wordt gegeven, besloot zij nog eenige getuigen te hooren, die door hunne praktijk met dit onderwerp van nabij bekend waren. Van hen ontving zij naast uitvoerige mondelinge inlichtingen ook verscheidene gedrukte stukken en akten, die tot toelichting van het gesprokene strekten.

In de laatste jaren is de speculatiebouw in handen geraakt van bouwondernemers, die of geen of een zeer klein eigen kapitaal bezitten. De klasse dier z. g. revolutiebouwers wordt gerecruteerd uit de werklieden en de kleine winkeliers.

Deze zijn daartoe oorspronkelijk niet uit zichzelf gekomen, maar werden door den een of ander tot den bouw verlokkt. Nu eens is het de grondspeculant, dan weer een tusschenman, die de bemiddelaar is tusschen den bouwer en den credietgever.

In het eerste geval heeft zich de grondspeculant bouwterrein verworven van de gemeente of van den een of anderen grooten grondeigenaar. Dit terrein wordt door hem geparcelleerd en het is voor hem dan de vraag, hoe op voordeelige wijze die perceelen weer van de hand te zetten. Dikwijls spoort hij met dat doel zelf de personen op, die tot bouwen geneigd zijn. Hij maakt voor hen de teekening van de te bouwen huizen en tracht van eene of andere hypotheekbank te vernemen, welke som deze bereid is op hypotheek te geven. De credietbank is tot het geven van hypotheek alleen dan bereid, wanneer zich iemand tegenover haar borgstelt, dat de grond werkelijk door den bouwer zal worden bebouwd overeenkomstig de teekeningen. De rol van borg vervult dan de grondeigenaar-speculant tegen eene provisie die meestal 2 pCt. van de totale som bedraagt.

In het andere geval wordt de bemiddeling bewerkt door een tusschenman, min of meer agent van de crediet-maatschappijen. In de provisie voor het aanzetten tot bouwen en crediet nemen ligt zijne verdienste. Het spreekt van zelf, dat in sommige gevallen, wanneer de bouwer reeds eens of meermalen met de hypotheek-maatschappij een crediet-contract heeft afgesloten, de bouwer en de maatschappij zonder eenige tusschenkomst tot elkander komen. In den regel echter is de tusschenkomst van een ander persoon vereischt.

Zijn de credietgever en de bouwer het over de voorwaarden eens geworden, dan wordt een hypotheek contract afgesloten, dat in niet vele opzichten van andere hypotheek-contracten verschilt. Het behoeft geen betoog, dat de

hypotheek-maatschappij zich met alle wapenen, die de wet haar in de hand geeft, beveiligd tegenover den financieel zwakken bouwer. O. a. wordt bijna altijd gestipuleerd, dat door den bouwer geenerlei beding zal worden gemaakt, waardoor de dadelijke verkoopwaarde van het goed vermindering zou kunnen ondergaan en dat geen huurpenningen bij vooruitbetaling mogen worden ontvangen. Buitengewoon bezwarend zou men in 't algemeen de bepalingen van het crediet-hypotheek-contract niet kunnen noemen, wanneer de credietnemer een tamelijk welgesteld persoon ware, die bij den aanvang met eenig eigen kapitaal begint. Voor den financieel zwakke staat de zaak evenwel anders. Zijne kansen om plotseling voor het geval te staan, dat hij aan zijne verplichtingen tegenover zijne andere crediteuren niet kan voldoen, maken voor hem de bepalingen van zijn crediet-contract bezwarender. Dit zal uit het volgende duidelijker blijken.

Na de tot stand koming dezer acte wordt het bouwterrein door den verkooper overgedragen en de crediet-hypotheek ingeschreven. Soms komt het voor, dat de overdracht van het terrein eerst plaats vindt, nadat een deel van het gebouw is opgetrokken. In dit laatste geval spreekt men van een voorloopig koop-contract. Oordeelden wij zoeven de bepalingen van het crediet-contract in 't algemeen niet buitengewoon bezwarend, zoo moeten wij integendeel zeer bezwarend noemen de belooning, die de credietnemer voor zijn crediet moet betalen. Deze wordt niet in 't oorspronkelijke notarieel contract van hypotheek gestipuleerd, doch een onderhandsch contract bepaalt daarvan de hoogte. De belooning bestaat uit verschillende bestanddeelen. In de eerste plaats moet rente worden betaald. Deze bedraagt slechts zelden meer dan 5 percent. Maar bij die rente komt dan de verlengingspremie of provisie, die ten minste $\frac{1}{2}$ pCt. voor de drie maanden bedraagt. Want bij den aanvang heeft de credietgever zijn crediet aan een tijdsduur gebonden, die meestal te kort is, zoodat eene verlenging niet kan uitblijven. De commissie heeft eene rekening onder de oogen gehad, waarbij eene groote credietvereniging voor rente 5 pCt., voor verlengingsprovisie 1 pCt. per maand en voor waarborgpremie aan haren agent 2 pCt. berekende.

Het geld voor den opbouw wordt aan den bouwer niet in eens, maar in gedeelten verschaft, naarmate de bouw vordert. De eerste termijn wordt betaald dadelijk na de overdracht van den grond en valt dus den grondeigenaar in handen. Voor het geval van die eerste termijn nog een bedrag overschiet, wordt daaruit de aannemer van het heiwerk betaald. De bouwmaterialen moeten meestal op crediet worden gekocht. De verdere termijnen volgen eerst, wanneer de hypotheek-maatschappij door hare agenten heeft doen constateeren, dat de waarde van het gebouwde de uit te betalen termijn vertegenwoordigt. Deze termijnen dienen in de eerste plaats om de loonen der werklieden en de voorschotten van de kleine werkbazen te betalen. Alleen hetgeen dan nog overschiet, kan worden aangewend tot gedeeltelijke betaling der bouwmaterialen. De volledige afbetaling van de leveranciers der bouwmaterialen zal — indien zij mogelijk blijkt — eerst later plaats hebben. Voor de taxatie der waarde van het gebouwde gebruikt de hypo-

theekmaatschappij meestal den tusschenman, door wiens bemiddeling het oorspronkelijke credietcontract tot stand kwam.

Is de credietnemer nu bij machte om aan de vorderingen der hypotheekmaatschappij geregeld en op tijd te voldoen, dan zal hij na afloop van den bouw pogingen in het werk stellen om zoo spoedig mogelijk van zijne bezwarende crediethypotheek bevrijd te zijn. Hij tracht dan wat men noemt „een vasten post” te sluiten. Gelukt het hem een geldschieder daartoe bereid te vinden, dan wordt de schuld aan zijn vroegeren credietgever zoo spoedig mogelijk afgelost. Gelukt dit hem niet, dan zal de eenig overschietende weg zijn om ten spoedigste zijn perceel te verkoopen.

In het bovenstaande werd de loop der crediet-operatie bij den speculatiebouw kortelijk beschreven. Thans is het zaak na te gaan, welke nadeelen deze operatie oplevert voor de daarbij betrokken partijen en de bewoners der gebouwde huizen. We zullen daarvoor achtereenvolgens de positie van elk der personen nagaan, die bij den bouw betrokken zijn.

1°. *De bouwer zelf.* Hierbij moet onderscheid gemaakt worden tusschen den bouwer met eenig kapitaal en hem, die dit totaal mist. Den eerste zal het crediet-contract weinig ongunstige gevolgen baren. Hij betaalt wellicht het crediet duur, te duur, omdat hij daardoor gedwongen is op den bouw te besparen, wil hij althans de financieele voordeelen behalen, welke hij beoogt. Hij verkeert derhalve in ongunstiger conditie dan een ander, die den ganschen bouw met eigen kapitaal heeft kunnen ondernemen. Met eenig overleg echter zal hij den bouw tot een goed einde kunnen brengen zonder zijne crediteuren te benadeelen. Dit is evenwel in het algemeen niet het geval met de geheel onbemiddelde bouwers; het contract, dat voor den eenigszins bemiddelden bouwer geene groote bezwaren opleverde, is voor den eerste de oorzaak van allerhande misstanden. Hij lijdt voortdurend aan kapitaalgebrek. De geldschieder fourneert hem eerst weer kapitaal, wanneer het gebouwde weder eene vermeerderde waarde heeft, die voldoende zekerheid levert voor eene vermeerdering van het crediet. Elk oogenblik heeft hij kans voor de mogelijkheid geplaatst te worden met den bouw uit te moeten scheiden. Ten allen tijde toch — zoo luidt de bepaling in vele dier contracten — is de credietgever bevoegd het crediet te doen ophouden. Bezit dan de bouwer geen andere relaties, die hem dat willen verschaffen, wat de oorspronkelijke credietgever weigerde, dan houdt de bouwer op en wordt het gedeeltelijk voltooide gebouw geëxecuteerd. Er bestaan alhier maatschappijen, die onder andere werkzaamheden ook ten doel hebben dergelijke perceelen op te koopen, te voltooien en te administreeën. Soms zijn het de maatschappijen, welke de crediethypotheek verstrekken, zelve, die de administratie voeren van de perceelen, die zij in executie verwierven.

De executie is den onbemiddelden bouwer zelf niet tot nadeel. Immers te verliezen heeft hij niets; zijn opzet met den bouw was dan ook meestal niet eene woning te bouwen als financieele belegging, maar eenvoudig om gedurende den bouw door de bouwpenningen te kunnen leven. De dupes zijn de leveranciers en werkbazen.

Voor vele bouwers rijzen de moeilijkheden reeds gedurende den bouw, terwijl anderen het mislukken der bouwoperatie te wijten hebben aan de omstandigheid, dat door hen niet spoedig genoeg een „vaste post” kan gesloten worden en zij derhalve de veel hoogere renten en premies van de crediet-hypothek moeten blijven betalen. De volledige afbetaling der leveranciers van bouwmaterialen kan dan niet geschieden, zooals men verwacht had, uit de som, die de definitieve hypothek meer zou bedragen dan het op crediet-hypothek werkelijk gefourneerde bedrag. De periodiek te betalen renten worden te bezwaard en het gevolg moet zijn executie ten verzoeken van de crediteuren.

Goede kansen op succes biedt de bouwoperatie eerst dan, wanneer de bouwer uit eigen middelen het bedrag kan aanvullen, waarmede de bouwkosten en de grondprijs het op crediet-hypothek verschaft bedrag overtreffen. Hoe groot het daartoe benodigde eigen kapitaal behoort te zijn, kan de commissie moeilijk uitmaken. Maar zeker is het, dat den bouwers, die een zeer gering eigen kapitaal bezitten, hetzelfde lot beschoren kan zijn van de geheel onbemiddelden alleen met dat verschil, dat de eersten het geringe kapitaal, waarvan zij eigenaars zijn, bij den bouw inschieten, terwijl de laatsten niets te verliezen hebben en hunne nadeelige saldo's dus afwentelen op de crediteuren.

De onbemiddelde of zeer weinig bemiddelde eigenbouwer kon alleen met zijne bouwspeculatie slagen, toen nog een crediethypothek gegeven werd, die hooger was dan de bouwkosten en de grondprijs samen. Vijf en twintig jaren geleden beleefde Amsterdam eene periode, waarin een gereed zijnd huis meer opbracht dan het gekost had. Alleen toen was het mogelijk bij meegaandheid der taxateurs door het bouwcrediet alleen de kosten te dekken.

De bouwkosten van den onbemiddelden eigenbouwer moeten in het algemeen hoog zijn en hij zal daarom in alle opzichten op het werk moeten bezuinigen. Immers de grondspeculant levert hem het bouwterrein voor een prijs, waarvoor andere bouwers tot hertoe niet begeerig waren te koopen. De crediet-hypothekbank en hare agenten verlangen hooge belooningen en ten slotte eischen de leveranciers van hen hooger prijzen voor de bouwmaterialen dan van meer solide bouwondernemers. Daarbij komt dan dat dezelfde eigenbouwer geen overwegend belang heeft bij betere bouwvoorwaarden.

2°. *De credietgever.* De wijze waarop het crediet wordt verschaft, de betaling namelijk der bouwpenningen eerst dan, wanneer het gebouwde na taxatie het daarop geschoten of te schieten bedrag vertegenwoordigt, maakt het voor den credietgever onverschillig, met welken credietnemer hij zijn contract sluit.

De bepalingen van het bestaande hypothekrecht zijn oorzaak, dat hij zich om de vorderingen van andere bouwerediteuren niet heeft te bekommeren. Zonder elk gevaar kunnen hypothek-maatschappijen aan een geheel onbemiddelden en crediet onwaardigen bouwer bouwerediet geven. Ja zelfs bij een doelmatig gebruik van de uitbetaalde bedragen zijn zij nauwelijks geïnteresseerd. De credietgevers kunnen om velerlei redenen juist belang hebben bij eene geringe solvabiliteit van den bouwer. Van eenen insolvelen bouwer toch

kunnen in 't algemeen voordeliger voorwaarden worden bedongen. En komt de grond later in executie, dan is de gelegenheid voor den credietgever uiterst gunstig om alles machtig te worden tegen een prijs, welke beneden de werkelijke waarde blijft.

3°. *De grondspeculant.* Ook hij behoort tot degenen, die bij de crediet-hypothek voordeel hebben. Heeft hij bij het bouwproces geen andere rol te vervullen gehad, dan zal hij reeds zeker kunnen zijn door den bouwer op tijd en ruim betaald worden. En is hij de persoon geweest, die eigenlijk het middelpunt van de geheele onderneming uitmaakte, dan zijn zijne voordeelen nog grooter. Hij zette den bouwer tot den bouw aan en verkoopt op deze wijze een grond, die anders nog niet verkocht zou zijn. Hij brengt den bouwer in relatie met den credietgever, waarvoor hij met eene provisie van 2 pCt betaald wordt. Hij is de adviseur van de hypotheekbank en ontvangt als zoodanig bij de achtereenvolgende taxaties op nieuw eene belooning.

4°. *De werkmán.* De eerste belanghebbende, die bij den loop der zaken nadeel heeft, is de werkmán. In de eerste plaats is de bouwer, die met crediet-hypothek werkt, gedwongen tot grooten spoed. Spoed eischt hij dus weer van den werkmán. De kwaliteit van het geleverde werk staat op den achtergrond. Zoo spoedig mogelijk moet het oogenblik bereikt worden, dat de vaste hypothek kan worden afgesloten en de bouwer bevrijd wordt van het betalen van de hooge renten en premies. En daarenboven loopt hij steeds kans om bij déconfiture van den bouwer financieele schade te lijden.

In Duitse groote steden, waar dezelfde *Bauschwindel* in de hand wordt gewerkt door dezelfde wijze van crediet geven, is het financieele nadeel van den handwerker dikwijls grooter dan hier. Immers worden daar de meeste onderdeelen van den bouw aangenomen door de arbeiders en de kleine bazen op zulk een wijze, dat betaling eerst volgt, wanneer het werk is opgeleverd. Hier echter zorgt in den regel de werkmán, dat hij tenminste zijn standaardloon wekelijks ontvangt, ook al heeft hij aangenomen werk. Wat dus de werkmán ten onzent erbij kan inschieten, is het loon van de laatste week en dat bedrag, wat het aangenomen werk meer zou moeten opbrengen dan het standaardloon. Niettemin komt het volgens verklaring van deskundigen veel voor, dat werklieden bij de verificatie in faillissementen van eigen bouwers als crediteuren voor hun loon opkomen.

Ten slotte mag daartegenover niet onvermeld blijven, dat de werkmán tegenover den eigenbouwer een sterkere positie inneemt dan tegen een anderen patroon. De speculatiebouwer nl. is veel eer geneigd aan de looneischen van den werkmán toe te geven.

5°. *De leveranciers der bouwmaterialen.* De grootste gevaren zijn aan den kant van de leveranciers der bouwmaterialen. Zij beginnen met te leveren op crediet, meestal zonder eenige zekerheid om integraal betaald te worden. De grondeigenaar werd contant betaald, de credietgever bezat altijd voldoende

waarborgen voor de nakoming der tegenover hem aangegane verplichtingen. Maar de leveranciers van bouwmaterialen moeten meestal wachten, totdat de definitieve hypotheek is afgesloten. En dan moet deze nog zooveel hooger zijn dan de crediet-hypotheek, dat hunne vorderingen ook werkelijk daaruit kunnen worden voldaan.

In den laatsten tijd gaan de grootere leveranciers, o. a. de houtkooper en de steenfabrikant, er toe over niet te leveren dan tegen beding van tweede hypotheek.

Tegen een eventueel verlies trachten sommige leveranciers zich te vrijwaren door den onbemiddelden eigen-bouwers hoogere prijzen te berekenen dan anderen. De commissie vernam van een deskundige, dat gewoonlijk 20 pCt. op de gewone prijzen werd gelegd. Andere leveranciers o. a. de steenfabrikanten vragen geene hoogere prijzen, maar leveren waar van inférieure qualiteit, waarmede de eigenbouwers zich moeten tevreden stellen. De nadeelen van die gedragslijn drukken hier niet de eigenbouwers zelve, maar de bewoners van de door hen gebouwde huizen.

De leveranciers van bouwmaterialen en de onderaannemers hebben zich ongeveer een jaar geleden alhier aaneengesloten om door samenwerking hunne belangen te verdedigen. Zij richtten toen eene vereeniging op: „Eenheid geeft Kracht”, welke tot voornaam doel heeft, waar dit mogelijk is, eene collectieve hypothecaire inschrijving te verkrijgen ten bate van de leveranciers en de onderaannemers bij eenig bouwwerk te Amsterdam. Deze vereeniging bestond nog te kort om over hare resultaten een oordeel te kunnen vellen.

6°. *De bewoners der huizen.* Na hetgeen wij hiervoren opmerkten, kunnen wij over dit punt kort zijn. Het doel der speculatiebouwers, die zonder eenige eigen middelen bouwen, is niet het produceeren van een rendabel eigendom, maar alleen om gedurende den bouw te kunnen leven en in het allergunstigste geval bij liquidatie een klein bedrag over te houden. Dat daarvan insolide woningen het onontwikkbaar gevolg zijn, spreekt van zelf.

De onsolide eigenbouw is door de bovenomschreven wijze van crediet geven mogelijk gemaakt. En de daaruit voortspruitende gevolgen treffen den leverancier, den kleinen werkbaas en den werkman. Terwijl de hypothecaire crediteur zeker is van integrale betaling, loopen de overige crediteuren de kans een grooter of kleiner deel van hunne vorderingen te moeten offeren.

Dit alles is een onontwikkbaar gevolg van het wettelijk voorrecht, aan den hypothecairen crediteur verleend. In alle landen, waar eene gelijksoortige wetgeving op dit punt bestaat, zijn dan ook de gevolgen dezelfde.

Vooral de Deutsche ¹⁾ steden hebben van dezelfde kwaal te lijden als de onze. De toestand aldaar maakte een onderwerp van bespreking uit op den 20sten Deutschen Juristendag. De afgevaardigden BASSERMANN en VON CLUNY dienden in 1896 en 1897 bij den Rijksdag ontwerpen van wet in, welke ten

doel hadden aan werkbazen en werklieden bescherming te verleen tegen de rechtszekerheid van den hypotheekhouder. En thans heeft de Deutsche Regeering in December van het vorige jaar een avant-projet gepubliceerd, dat tot titel draagt *Entwürfe eines Gesetzes betreffend die Sicherung der Bauforderungen*.

De algemeene strekking van het ontwerp is om aan verschillende bij den bouw betrokken personen onder zekere voorwaarden een voorrecht te geven op de opbrengst van het gebouwde met uitzondering van den grond. Voor den credietgever wordt de hypotheek gereserveerd op den grond en een tweede hypotheek op het gebouwde.

Het ligt niet op den weg onzer commissie zich uit te spreken over de wenschelijkheid eener wijziging der wetgeving ten onzent in die richting; zij acht zich daartoe niet in staat. Wel echter meende zij de aandacht te moeten vestigen op hetgeen in het buitenland als geneesmiddel wordt beschouwd tegen een misbruik van het bouwcrediet, dat aan de commissie bij haar onderzoek van vele zijden werd aangewezen.

1)

Cf.

a FRITZ FLECHTNER: das Baugewerbe in Breslau. Lage des Handwerks in Deutschland Bd. IX 1897.

b Prof. Dr. OERTMANN: die Bauhandwerkerfrage und der Entwurf eines Reichsgesetzes betreffend die Sicherung der Bauforderungen in Braun's Archiv für Socialpolitik und Statistik Bd XII H 1 1898.

c Dr. KARL VON MANGOLDT: der Bauschwindel in Bayern-Sociale Praxis, Jahrg. VI, Nr. 2 (1896).

Miethkasernen und Bauschwindel, ibidem Jahrg. VI Nr. 25 (1897).

Der Bauschwindel und die Gesetzesvorschläge zu seiner Bekämpfung, ibidem Jahrg VII, Nr. 23 (1898).

AMSTERDAM, 3 Maart 1898

Aan de Commissie tot onderzoek van de arbeidstoestanden
te Amsterdam, benoemd door den Gemeenteraad.

WelEdel Geb. Heeren,

In antwoord op Uw tot het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst gericht verzoek, heeft dit Bestuur de eer U mede te deelen, dat de architecten in het algemeen het niet anders dan zouden toeuichen, indien voor de uitvoering van bouwwerken ruimere termijnen konden worden gesteld dan in de laatste tijden gewoonlijk, vooral voor uitgebreide werken, het geval is.

Afgezien van het onaangename, dat bij den geringen tijd die voor de uitvoering bestemd is, de arbeid op het bureau van den architect te snel moet geschieden, is op de bouwplaats zelve zulk een overhaasting allerminst gewenscht.

Het is den particulieren architect echter in de meeste gevallen onmogelijk een behoorlijken tijd voor de uitvoering van het werk voor te schrijven; hij is gehouden zich te voegen naar de velerlei wenschen en eischen van hen, die hem bouwwerken hebben opgedragen, en wordt zelfs genoodzaakt boeten te bepalen om ook daardoor tot eene tijdige oplevering aan te sporen.

Het eenige wat in zijn vermogen ligt, is het uitoefenen van moreelen drang, om den termijn van oplevering zoo ver mogelijk te verschuiven.

Daartoe bestaat ook meer dan één aanleiding, omdat overhaaste arbeid nadeelige gevolgen heeft, en voor het werk zelve, — hoe minder vlug gewerkt wordt, hoe beter het werk is — en voor de werklieden in het algemeen.

Laatstbedoelde nadeelige gevolgen, waaronder ook somwijlen het leveren van timmerwerken door fabrieken buiten de stad waar het bouwwerk wordt uitgevoerd, zelfs buitenslands, en het vergrooten van het aantal werklooze werklieden, — ook die gevolgen zijn meermalen in vergaderingen van de leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en hare afdeelingen ter sprake gekomen. En daar is gebleken, dat de architect, voor zooveel hem mogelijk is, zeker zal medewerken om te trachten deze nadeelige gevolgen te voorkomen.

Het Bestuur van de Maatschappij is dan ook gaarne bereid, met U die pogingen te steunen, welke geacht kunnen worden het goede doel te bevorderen.

Met de meeste hoogachting heeft het Bestuur der Maatschappij de eer te zijn:

(get.) A. SALM G.Bzn.

Voorzitter

" C. T. J. LOUIS RIEBER,

Secretaris